

ΘΕΑΤΡΙΚΗ (ΕΓ)ΓΡΑΦΗ
ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟ *ΕΥΘΥΦΡΟΝΑ*

ABSTRACT: Plato's *Euthyphro* is a definitional aporetic dialogue in which Socrates and Euthyphro, a professional seer, produce unsuccessful definitions of piety (*hosiotēs*). The article tracks down the evidence for its theatrical performance on the basis of five authorial choices: (a) the dramatic time — given that the opening scene of the *Euthyphro* is the immediate temporal continuation of the closing one in the *Theaetetus*, a successive performance of both dialogues seems an intriguing possibility; (b) the alternative subtext, since the dialogue may be alternatively read as a mythological mime; (c) Euthyphro's construction as the Platonic version of Aeschylean Cassandra; (d) the visual semantics of Meletos' physical appearance; (e) The Royal Stoa and its surroundings as the setting of the dialogue.

1. ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΕΤΡΑΔΑ τῶν πραγματευομένων τὴν δίκην καὶ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους διαλόγων ὁ *Εὐθύφρων* εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀνοίγει τὴν ἀυλαίαν, ἐφ' ὅσον ἡ ὑπόθεσὶς του τοποθετεῖται χρονικὰ στὴν ἀρχὴ τῆς ὅλης διαδικασίας: προηγεῖται ἡ κλήσις τοῦ Σωκράτους στὴν ἔδρα τοῦ Ἄρχοντος Βασιλέως γιὰ νὰ ἐνημερωθῆ σχετικά μὲ τὶς ἀπαγγελεῖσες κατηγορίες (*Εὐθύφρων*)· καὶ ἀκολουθοῦν ἡ δίκη (*Ἀπολογία Σωκράτους*), ἡ φυλάκισις (*Κρίτων*) καὶ ἡ ἐκτέλεσὶς του (*Φαίδων*). Ἡ ἀρθρωτὴ κλιμάκωσις τῆς πλοκῆς ὅπου ἀποτυπώνεται ἡ πορεία τῶν γεγονότων τοῦ 399 π.Χ. προσδίδει στοὺς διαλόγους αὐτοὺς ἐξέχουσα δραματουργικὴ ἐνότητα καὶ καταδεικνύει ὅτι ἡ ὁμαδοποίησὶς τους σὲ αὐτόνομο παραστασιακὸ σύνολο εἶναι σχεδὸν αὐτονόγη ἐν εἴδει ἐπιταγῆς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ (δια)λόγου ἐκπορευομένης.

Στὸν προκείμενο διάλογο ὁ Σωκράτης ζητεῖ ἀπὸ τὸν φίλο του καὶ ἐπαγγελματία μάντη Εὐθύφρονα νὰ τοῦ δώσῃ τὸν ὀρισμὸ τῆς ὀσιότητος, νὰ τοῦ ἐξηγήσῃ δηλαδὴ σὲ τί συνίσταται ἡ εὐσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς.

Ἐπειδὴ τοῦ ἔχουν ἤδη ἀπαγγελθῆ κατηγορίες γιὰ ἀθεΐα καὶ διαφθορὰ τῶν νέων, τὸ ἐρώτημα γι' αὐτὸν δὲν εἶναι καθόλου θεωρητικὸ ἀλλὰ κατεπεῖγον ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου: ἐλπίζει νὰ ἀξιοποιήσῃ τὶς γνώσεις τοῦ συνομιλητοῦ του περὶ τὰ θρησκευτικὰ προκειμένου νὰ ὀργανώσῃ ἀποτελεσματικώτερα τὴν ὑπερασπιστικὴ του γραμμὴ. Ὅμως οἱ προτεινόμενες ἀπαντήσεις, ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλη, ἀποδεικνύονται ἀνεπαρκεῖς ἢ προβληματικές. Τὴν στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ συνομιλία μοιάζει καταδικασμένη νὰ περιπέσῃ σὲ ἀτέρμονα περιδίνηση ταυτολογίας ὁ Εὐθύφρων, ἐντελῶς ξαφνικά, σηκώνεται καὶ φεύγει· με ἀποτέλεσμα ἡ συζήτηση νὰ ὀδηγηθῆ σὲ ἀ(προσ)δόκητο τέλος. Ὁ Σωκράτης αἰφνιδιάζεται ἀπὸ τὸν “ξαφνικὸ θάνατο” τοῦ διαλόγου καὶ δηλώνει ἀπογοητευμένος καὶ ἀπελπισμένος.

Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό του ὁ *Εὐθύφρων* εἶναι κλασσικὸς ἀπορητικὸς διάλογος. Τυπικὰ ἡ συζήτηση καταλήγει σὲ ἀδιέξοδο (ἀπορία) καθὼς ὅλες οἱ διαδοχικὲς ἀπόπειρες νὰ προσδιορισθῆ τὸ περιεχόμενο τῆς ὁσιότητος ἀπέτυχαν νὰ ἀντεπεξέλθουν στὴν βάσανο τοῦ σωκρατικοῦ ἐλέγχου. Ἐπὶ τῆς οὐσίας ὁ διάλογος πραγματεύεται σημαντικὰ φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ θέματα ὅπως ἡ σχέση μετὰξὺ ὁσιότητος καὶ δικαιοσύνης ἢ ἡ ἔννοια τῆς θεοδικίας σὲ καθεστῶς πολυθεϊστικῆς πολυφωνίας. Τὸ διασημότερο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι βεβαίως τὸ ἐπονομαζόμενον *Δίλημμα τοῦ Εὐθύφρονος*, δηλαδή τὸ ἐρώτημα ἐὰν κάτι εἶναι ὅσιο ἐπειδὴ τὸ ἀγαποῦν οἱ θεοὶ ἢ τὸ ἀγαποῦν οἱ θεοὶ ἐπειδὴ εἶναι ὅσιο (10b-11b).¹

Ὡς πρὸς τὴν λογοτεχνικὴ του σκευὴ ὁ *Εὐθύφρων* ἐμφανίζει τὴν τυπικὴ εἰκόνα τοῦ δραματικοῦ διαλόγου ὅπου ὁ Σωκράτης ἔχει ἕναν μόνον συνομιλητὴ χωρὶς τὴν παρουσία ἐσωτερικοῦ, μονοπροσώπου ἢ πολυπροσώπου, κοινοῦ. Ὅπως συμβαίνει κατὰ κανόνα στοὺς διαλόγους αὐτῆς τῆς κατηγορίας (δηλαδή στοὺς *Εὐθύφρονα*, *Κρίτωνα*, *Φαῖδρον*, *Ἀλκιβιάδην*, *Ἀλκιβιάδην Δεύτερον*, *Ἰππαρχον*, *Ἴωνα*, *Μενέξενον*, *Κλειτοφῶντα* καὶ *Μίνω*) ἡ δράση ἐξαντλεῖται στὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μετὰξὺ τῶν συνομιλητῶν χωρὶς καταγεγραμμένη κίνηση καὶ μετὰ τὶς ἀναφορὲς στὸν περιβάλλοντα

1. Προσαρμοσμένο στὴν μεταγενέστερη μονοθεϊστικὴ συνθήκη τὸ *Δίλημμα* ἀπασχολεῖ τὴν φιλοσοφικὴ σκέψη μέχρι καὶ σήμερα, ἰδίως σὲ συσχετισμὸ μετὰ τὴν ἀντίθεση ἠθικοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ ἠθικοῦ ἀντικειμενισμοῦ ἢ ἀναφορικὰ μετὰ θεωρητικὰ δόγματα ὅπως ἡ Θεωρία τῆς Θεϊκῆς Ἐντολῆς. Πρβλ. τοὺς Chappell (2010)· Zangwill (2012)· Harrison (2015). Τὰ βασικὰ φιλοσοφικὰ ἐρωτήματα τοῦ *Εὐθύφρονος* τὰ ἀναλύουν οἱ Beversluis (2000) 160–84· Dimas (2006)· Benson (2013)· Fendt (2014)· Zhu (2014)· Ebrey (2017)· Page (2018). Ὁ πιὸ πρόσφατος σχολιασμὸς τοῦ διαλόγου ἔχει γίνῃ ἀπὸ τοὺς Forschner (2013) στὴν ἐξαιρετικὴ σειρὰ τῆς Γοτίγγης (γερμανικὴ μετάφραση καὶ σχόλια χωρὶς τὸ ἀρχαῖο κείμενο) καὶ Samb (2017) μετὰ ὑπομνηματισμὸ στὰ γαλλικά.

χωρο ελάχιστες, ἂν ὄχι ἀποῦσες. Ἐπόμενο εἶναι νὰ μὴν ἀναζητοῦνται ἐκεῖ οἱ σκηνικὲς φαντασμαγορίες ἐνὸς *Εὐθύδημου* ἢ ἐνὸς *Συμποσίου*.

Ὅμως αὐτὴ ἡ σπᾶνις καταγεγραμμένης δράσεως, τῆ ἐκκωφαντικῆ ἐξαιρέσει τοῦ *Φαίδρου*, ἐνδέχεται νὰ παραπλανήσῃ τὸν ὑπνηλὸ ἀπὸ τὸ τοπίο σκηνικῆς στέπας ἀναγνώστη· ἰδίως ἐὰν τὸ ζητούμενο ἀφορᾷ τὴν θεατρικότητα τοῦ ἐκάστοτε κειμένου. Κατ' ἀρχάς, ἡ μινιμαλιστικὴ φόρμα τῶν συγκεκριμένων ἔργων δὲν ἀποκλείεται νὰ σχετίζεται μὲ τοὺς (διαλογικούς) μίμους τοῦ Σώφρονος, πεζὰ θεατρικὰ κείμενα προωρισμένα γιὰ παράσταση σὲ δημόσιο ἢ ἰδιωτικὸ χῶρο (πιθανὸν στὸ πλαίσιο συμποτικῆς ψυχαγωγίας).² Ἐπίσης θὰ ἦταν ἄστοχο νὰ παραβλέπεται ἡ θεατρικὴ δυναμικὴ ἐπεισοδίων ὅπως ὁ μῖνι διαγωνισμὸς ὀμηρικῆς ἀπαγγελίας στὸν *Ἰωνα* (537a-b, 538d-539d) ἢ ἡ μὲ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς ρητορικῆς ἐκφώνηση ἐπιταφίου λόγου ἀπὸ τὸν Σωκράτη στὸν *Μενέξενον* (236d-249c)· οὔτε βεβαίως μπορεῖ νὰ ἀγνοηθῇ ἡ ἀριστοργηματικὴ χρῆση τοῦ δραματουργικοῦ μοτίβου τῆς σιωπῆς κατὰ τὴν ἑναρξὴ τοῦ *Κρίτωνος* καὶ στὸ κλείσιμο τοῦ *Κλειτοφῶντος*.

Στὴν περίπτωση τοῦ *Εὐθύφρονος* τὰ ἀποτυπώματα τῆς θεατρικῆς γραφῆς ἐντοπίζονται (α) στὸν *δραματικὸ χρόνο*, βάσει τοῦ ὁποίου ὁ διάλογος δὲν προηγεῖται μόνον τῆς *Ἀπολογίας* ἀλλὰ καὶ τοῦ *Κρατύλου*, ἐνῶ ἔπεται τοῦ *Θεαιτήτου*· (β) στὴν *ἐναλλακτικὴ ἀνάγνωση* τοῦ κειμένου ὡς *μυθολογικοῦ μίμου*· (γ) στὴν *προβολὴ* τοῦ *Εὐθύφρονος* ὡς *πλατωνικῆς Κασσάνδρας*· (δ) στὴν *ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση* τοῦ *Μελήτου* καὶ τὴν *σκηνοθετικὴ* τῆς *ἀξιοποίησης*· καὶ (ε) στὴν *χρῆση* καὶ τὸν *διάκοσμο* τῆς *Βασιλείου Στοᾶς*. Τὰ πέντε αὐτὰ στοιχεῖα ἀναδεικνύουν τὸν *θεατροφιλοσοφικὸ χαρακτήρα* τοῦ *πλατωνικοῦ κειμένου* καὶ ὀρίζουν τὴν *ἐκπτυξὴ* τοῦ *παρόντος ἄρθρου* ἐπὶ τῆ βάσει τῶν *ἀντιστοιχῶν ἐνοτήτων*.

2. ΕΞΗ ΚΑΙ ΔΥΟ ΡΥΨΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΥΡΑΝΟ

Ὅταν ὁ *Σωκράτης* καὶ ὁ *Εὐθύφρων* συναντῶνται στὴν *Βασίλειο Στοά*, τυγχάνουν ἐμπλεκόμενοι σὲ *δικαστικὲς ὑποθέσεις* οἱ ὁποῖες βρίσκονται ἀκόμη στὸ *στάδιο* τῆς *προδικασίας*: ὁ *Εὐθύφρων* κατηγορεῖ τὸν *πατέρα* του γιὰ τὸν *φόνο* ἐνὸς *μισθωτοῦ* τους *ἐργάτη*, ἐνῶ ὁ *Σωκράτης* κατηγορεῖται ἀπὸ τὸν *Μέλητο* γιὰ *ἀθεία* καὶ *διαφθορὰ* τῶν *νέων*. Αὐτὴ ἡ *συνθήκη* ἐπιτρέπει τὴν *ἐνταξὴ* τοῦ *Εὐθύφρονος* στὴν *ὁμάδα* τῆς *Ἀπολογίας*, τοῦ

2. Hordern (2004), 8. Γιὰ τὰ ὑποεῖδη τοῦ μίμου καὶ τὴν σχετικὴ προβληματικὴ δὲς τὸν Τσιτσιρίδη (2014).

Κρίτωνος και τοῦ *Φαίδωνος*. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι ἡ ὁμάδα αὐτὴ τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν *Θράσυλλο* στὴν ἀρχὴ τῆς τετραλογικῆς ταξινομίας του ὡς προμετωπίδα τῆς συλλογῆς του.

Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθῇ ὅτι οἱ ἄρμοι αὐτῆς τῆς πρώτης τετραλογίας ἐδράζονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν κοινὴ θεματικὴ, καθὼς ἀπουσιάζει ὁ ἐνιαῖος δραματικὸς χρόνος καὶ τὸ συνεχές τῆς σκηνηκῆς συνθήκης, τὰ στοιχεῖα δηλαδὴ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐξασφαλίζουν τὴν αὐτονόητη διασύνδεση μεταξύ διαλόγων, ὅπως συμβαίνει στὰ ζεύγη *Τίμαιος* – *Κριτίας* καὶ *Σοφιστής* – *Πολιτικός*. Στὴν προκειμένη περίπτωση κάθε διάλογος ἐμπλέκει διαφορετικὰ πρόσωπα καί, ὅπου παρίσταται, διαφορετικὸ ἐσωτερικὸ κοινὸ στὸν δικό του χῶρο καὶ χρόνο. Κατ' ἐξαιρέσειν καὶ μόνο μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων ἔργων τῆς τετραλογίας παρατηρεῖται κοινὸς σκηνηκὸς χῶρος (τὸ κελὶ τοῦ *Σωκράτους*), ἐνῶ οἱ ὑποθέσεις τους ἐκτυλίσσονται μὲ διαφορὰ μόλις μιᾶς ἡμέρας: ὅπως λοιπὸν ὁ *Σοφιστής* συνεχίζει τὸν *Θεαίτητον*, ἔτσι καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ δραματικοῦ χρόνου ὁ *Φαίδων* εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ *Κρίτωνος*.

Δὲν εἶναι ἐπομένως δύσκολο νὰ ἐξηγηθῇ γιατί ὁ *Θράσυλλος* στοὺς διαλόγους τῆς φυλακῆς προσέθεσε τὸν *Εὐθύφρονα* καὶ τὴν *Ἀπολογία*: μὲ δεδομένη τὴν πεποιθήσῃ του ὅτι ὁ Πλάτων παρουσίαζε τὰ ἔργα του σὲ τετραλογίες χρειαζόταν νὰ ἐπιλέξῃ τέσσερα ἔργα μὲ ἐνιαία πλοκὴ στὴν ὁποία νὰ ἀναδεικνύεται ἡ προσωπικότητα τοῦ πλατωνικοῦ πρωταγωνιστῆ κατὰ τρόπο ἐντυπωτικὸ. Οἱ διάλογοι σχετικὰ μὲ τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς τοῦ *Σωκράτους* εἶναι οἱ μόνοι μὲ τέτοια δραματουργικὴ ἐνότητα, ἡ ὁποία καθιστᾷ τὴν ὁμαδοποίησίν τους ἐπιβεβλημένη. Ἡ πρόταξή τους δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ *Θράσυλλος* δηλώνει μὲ τὸν πιὸ κατηγορηματικὸ τρόπο ὅτι ἡ συγκεκριμένη εἶναι μιὰ ἀθνητικὴ πλατωνικὴ τετραλογία.³

Ὁ *Θράσυλλος* προφανῶς ἔχει δίκιο. Μερικὲς ὅμως κειμενικὲς μαρτυρίες ἐπιτρέπουν μιὰ διαφορετικὴ προσέγγιση. Στὸν ἐπίλογο τοῦ

3. Πρβλ. τὴν μαρτυρία τοῦ *Διογένοῦ Λαερτίου*: *πρώτην μὲν ὄν τετραλογίαν τίθησι* [sc. *Θράσυλλος*] *τὴν κοινὴν ὑπόθεσιν ἔχουσαν· παραδείξει γὰρ βούλεται ὁποῖος ἂν εἴη ὁ τοῦ φιλοσόφου βίος* (3.57). Γιὰ τὶς θρασύλλειες τετραλογίες θεμελιώδης παραμένει ἡ μονογραφία τοῦ Tarrant (1993). Πρβλ. ἐπίσης καὶ τὸν Mansfeld (1994) 58–107. Ὁ ἴδιος ὁ *Θράσυλλος* ἐπιδιώκει μὲ τὴν ταξινομία του νὰ βελτιώσῃ καὶ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν μερικὴ διαίρεση τοῦ πλατωνικῶν ἔργων σὲ τριλογίες ἀπὸ τὸν *Ἀριστοφάνη* τὸν *Βυζάντιο*. Βλ. τὴν Schironi (2005). Ἐξαιρετικὴ σύνοψη τῆς ἱστορίας τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ταξινομητῶν παρέχει ἡ Μιρτῶ Χατζημιχάλη (Hatzimichali 2013, 5–11). Ὑπὲρ τῆς ἐνιαίας φιλοσοφικῆς δομῆς τῆς δευτέρας θρασυλλείου τετραλογίας, μὲ ἔμφαση στὴν ὀργανικὴ σχέση τοῦ *Κρατύλου* μὲ τὸν *Θεαίτητον*, ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ Brancacci (2020).

Θεαιτήτου (210b-d) ὁ Σωκράτης, ὡς πιστοποιημένος μαιευτήρας νέων ἀνδρῶν, διαβεβαιώνει τὸν ταλαντοῦχο μαθητὴ ὅτι μετὰ τὴν συζήτησή τους (διὰ τὴν νῦν ἐξέτασιν c2) θὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ διαχειριστῇ ὠριμότερα τὴν ἐπόμενη πνευματικὴ ἐγκυμοσύνη του. Ἀπευθυνόμενος στὸν Θεόδωρο, τὸν καθηγητὴ τοῦ *Θεαιτήτου*, ἀνανεώνει τὸ ραντεβουῦ μαζί τους γιὰ τὴν ἄλλη μέρα στὸν ἴδιο χῶρο (ἔωθεν δέ, ᾧ Θεόδωρε, δεῦρο πάλιν ἀπαντῶμεν d3-4). Τώρα ὅμως ἔχει μιὰ ὑποχρέωση καὶ πρέπει νὰ φύγῃ. Ἴδου ποῦ πηγαίνει ὁ Σωκράτης (d1-3):

*νῦν μὲν οὖν ἀπαντητέον μοι εἰς τὴν τοῦ βασιλέως
στοὰν ἐπὶ τὴν Μελήτου γραφὴν ἣν με γέγραπται·*

Αἰφνιδιασμένο, διότι ἀπολύτως τίποτε μέχρι τότε δὲν τὸ ἔχει προ-ἰδεάσῃ σχετικὰ, τὸ κοινὸ τοῦ Πλάτωνος διαπιστώνει ὅτι ὁ Σωκράτης ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὸν σκηνικὸ χῶρο τοῦ *Θεαιτήτου* γιὰ νὰ μεταβῇ σὲ ἐκεῖνον τοῦ *Εὐθύφρονος*. Ὁ συσχετισμὸς δύο διαλόγων ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διαδοχικοῦ δραματικοῦ τους χρόνου, χωρὶς κανένα ἀπολύτως περαιτέρω σημεῖο ἐπαφῆς, δὲν ἔχει (ἀκριβές) παράλληλο στὴν πλατωνικὴ συγγραφὴ. Οἱ περιπτώσεις τοῦ Σοφιστοῦ μὲ τὸν *Πολιτικὸν* καὶ τοῦ *Τιμαίου* μὲ τὸν *Κριτίαν* διαφέρουν κατὰ τὸ ὅτι στὰ ζεύγη αὐτὰ τὸ δεῦτερο ἔργο συνεχίζει στὴν σκηνοθετικὴ συνθήκη τοῦ πρώτου, ἀλλάζοντας ἀπλῶς πρωταγωνιστὴ ἢ δευτεραγωνιστὴ. Ἀντιθέτως, ὅ,τι συνδέει τὸν *Θεαιτήτον* μὲ τὸν *Εὐθύφρονα* εἶναι μόνο ἡ φυσικὴ παρουσία τοῦ Σωκράτους — πέρα τούτου οὐδέν.

Ἡ διασύνδεση αὐτὴ ἀνοίγει ἐναλλακτικὲς ἐρμηνευτικὲς διαδρομὲς γιὰ τὸν πλατωνικὸ ἀναγνώστη, πολλῶ δὲ μᾶλλον γιὰ τὸν πλατωνικὸ θεατῆ. Ἐὰν ἀκολουθηθῇ ἡ ὑποδεικνυομένη ἀπὸ τὸν δραματικὸ χρόνο ἀκολουθία, τότε προκύπτει ἡ ἀνάδυση μιᾶς ἐπταλογικῆς μεγαδομῆς μέσῳ τῆς συγχωνεύσεως δύο διακριτῶν, συγκρισίμων ἐξ ἐπόψεως θεματικῆς καὶ σκηνικῆς ὁμοιογενείας τετραλογιῶν, μὲ κοινὸ διάλογο διεπαφῆς τὸν *Εὐθύφρονα*· διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ομάδα τῆς (κατα)δίκης διεμβολίζει καὶ διεμβολίζεται ἀπὸ αὐτὴν τῶν ὀρισμῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης τὴν ἡμέρα τῆς δίκης καὶ τὴν ἐπομένη συμμετέχει σὲ τέσσερις διαλογικὲς συζητήσεις, ἐνῶ ἡ τελευταία πρὸ τῆς δίκης παρουσία του καταγράφεται στὰ ἔργα ὅπου πρωταγωνιστεῖ ὁ Ἐλεάτης Ξένος.

Ἦσυχον ἐπίσης μιὰ ἐπὶ πλέον λεπτομέρεια, ἡ ὁποία ἐνδέχεται νὰ περιπλέξῃ κάπως τὰ πράγματα. Τὴν στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Σωκράτης στὸν *Κρατύλον* ὀλοκληρώνει τὴν ἐτυμολογία τῶν πρώτων θεϊκῶν ὀνομάτων, καὶ συγκεκριμένα τοῦ Διός, τοῦ Κρόνου καὶ τοῦ Οὐρανοῦ, δηλώνει

ἔμπλεως θύραθεν σοφίας “ἀγνώστου προελεύσεως” (ἢ [sc. σοφία] ἔμοι ἐξαίφνης νῦν οὕτως προσπέπτωκεν ἄρτι οὐκ οἶδ’ ὁπόθεν 396c7-d1). Κι ὅταν ὁ Ἑρμοκράτης συμφωνῇ καὶ ἐπαυξάνῃ διατεινόμενος ὅτι ὁ φίλος του ἀρχίζει νὰ ἀραδιάζῃ προφητεῖες (ἀτεχνῶς γέ μοι δοκεῖς ὥσπερ οἱ ἐνθουσιῶντες ἐξαίφνης χρησιμδεῖν d2-3), ὁ Σωκράτης ὑποδεικνύει τὸν ὑπαίτιο αὐτῆς τῆς ἐμπνεύσεώς του· ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Εὐθύφρονα. Ἐπειδὴ πέρασε ὅλο τὸ πρωὶ (ἔωθεν d5) μαζί του καὶ πλημμύρισαν τὰ αὐτιά καὶ ἡ ψυχὴ του ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Εὐθύφρονος, ἀπέκτησε καὶ ὁ Σωκράτης τὴν ἔνθετη σοφία τοῦ μάντη περὶ τὰ θεολογικὰ καὶ ἔγινε εἰδικὸς στὴν ἐρμηνεία τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν (396d4-8):

Καὶ αἰτιῶμαί γε, ὦ Ἑρμόγετες, μάλιστα αὐτὴν ἀπὸ Εὐθύφρονος τοῦ Προσπαλτίου προσπεπτοκέναι μοι· ἔωθεν γὰρ πολλὰ αὐτῷ συνῆ καὶ παρεῖχον τὰ ὄντα· κινδυνεύει οὖν ἐνθουσιῶν οὐ μόνον τὰ ὄντα μου ἐμπλήσαι τῆς δαιμονίας σοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς ἐπειληφθαι.

Γιὰ δεύτερη φορὰ ὁ Εὐθύφρων παρεισάγεται σὲ ἄλλοτρία διαλογικὴ χώρα μὲ τὸν ρηξίχθονα τρόπο τοῦ σχήματος λόγου τοῦ παρὰ προσδοκίαν. Στὸν Θεαίτητον ἡ πληροφορία εἶναι μεμονωμένη, ἀνακαλεῖ ἀμέσως τὸν Εὐθύφρονα διὰ τῆς στοχευμένης ἀναφορᾶς στὴν σκηνικὴ του συνθήκη καὶ γίνεται τὸ ὄχημα διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ ἄρτι περατωθεὶς διάλογος ἐκβάλλει στὸν διάδοχό του. Ἀντιθέτως στὸν Κρατύλον ἡ πληροφορία ἐστιάζει κυρίως στὸ πρόσωπο καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ Εὐθύφρονος, ἀποτελεῖ ὀργανικὸ στοιχεῖο τῆς πλοκῆς τοῦ “ξενιστῆ” διαλόγου, ἐνῶ ἡ διασύνδεση μὲ τὸν Εὐθύφρονα δὲν προκύπτει παραχρῆμα ὡς αὐταπόδεικτο γεγονός, ὅπως στὸν Θεαίτητον, ἀλλὰ συνάγεται ὡς λογικὸ συμπέρασμα σὲ δεύτερο χρόνο.⁴

4. Τὸ διακείμενο μὲ τὸν Εὐθύφρονα δέχονται οἱ Tarrant (2013) 512· Ewegen (2014) 196 σημ. 32· Fallis (2018) 153-4 σημ. 12· διαφωνεῖ ὁ Ademollo (2011) 242 σημ. 136. Θεωρητικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθῇ τὸ ἐνδεχόμενο ὁ Σωκράτης τοῦ Κρατύλου νὰ ἔχη ὑπ’ ὄψιν του ὅχι τὴν ἡμέρα στὴν Βασίλειο Στοά, ἀλλὰ κάποια ἄλλη, μὴ καταγεγραμμένη συνάντησή του μὲ τὸν μάντη (ὅπως ἀκριβῶς ὑποστηρίζει ἡ Nails 2002, 153). Ἄλλωστε ἰσχυρίζεται ὅτι τὸν ἄκουγε ὅλο τὸ πρωὶ καὶ ἔμαθε πολλὰ ἀπὸ αὐτόν — περιγραφή ἢ ὁποία δὲν ἀνταποκρίνεται καὶ τόσο στὴν πλοκὴ τοῦ Εὐθύφρονος. Στὴν πράξη, βεβαίως, δὲν τίθεται θέμα, διότι στὸ πλατωνικὸ διαλογικὸ σύμπαν ἡ φράση “Ὅταν ὁ Σωκράτης συνάντησε τὸν Εὐθύφρονα” θυμίζει περιφραστικὸ, ἐναλλακτικὸ τίτλο τοῦ φερωνύμου διαλόγου. Τὸ παράλληλο μὲ τὸν Κρίτωνα εἶναι διαφωτιστικὸ: ὁ πλατωνικὸς Κρίτων συνάντησε τὸν Σωκράτη στὸ κελί του ἀρκετὲς φορές (Κρ. 43a7-8), ἀλλὰ ὁποιαδήποτε ἀναφορὰ σὲ συνομιλία τους στὴν φυλακὴ θὰ παραπέμπη κατὰ βᾶσιν στὸν Κρίτωνα. Τὸ χωρίο τοῦ Κρατύλου τὸ σχολιάζει ὑποδειγματικὰ ὁ Tarrant (2013) 510-4. Πρβλ. καὶ τοὺς Ademollo (2011) 241-6· Ewegen (2014) 113-20.

Ἴδου λοιπὸν πῶς διαμορφώνεται τώρα ἡ ἀλληλουχία τῶν διαπλεκόμενων διαλόγων κατὰ σειρὰ ἀρχαιότητος δραματικοῦ χρόνου:

1. <i>Θεαίτητος</i>	4. <i>Σοφιστής</i>	6. <i>Ἀπολογία</i>
2. <i>Εὐθύφρων</i>	5. <i>Πολιτικός</i>	7. <i>Κρίτων</i>
3. <i>Κρατύλος</i>		8. <i>Φαίδων</i>

Οἱ διάλογοι κατανέμονται σὲ τρεῖς ομάδες, τὴν Α (1-3), τὴν Β (4-5) καὶ τὴν Γ (6-8). Οἱ δύο πρῶτες περιλαμβάνουν ἔργα τὰ ὅποια ἐκτυλίσσονται τὴν ἴδια μέρα, ἐνῶ στὴν τρίτη ἡ χρονικὴ ἀπόσταση κυμαίνεται ἀπὸ μία ἢ δύο ἡμέρες, ὅπως συμβαίνει μεταξὺ *Κρίτωνος* καὶ *Φαίδωνος*, ἕως κάτι λιγώτερο ἀπὸ μῆνα, ὅσο δηλαδὴ ἀπέχει ἡ *Ἀπολογία* ἀπὸ αὐτοῦς. Στὴν ομάδα Β ἔχουμε ἐπὶ τῆς οὐσίας τὴν ἔκπτυξη σὲ συνέχειες ἐνὸς προγράμματος φιλοσοφικῆς διαλεκτικῆς ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Ἐλεάτη Ξένου (*Σοφ.* 217a). Οἱ δύο διάλογοι διαφοροποιοῦνται μόνο ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Θεαίτητου ἀπὸ ἕναν συνονόματο τοῦ Σωκράτους νεαρὸ καὶ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ὀριστέου ζητουμένου ἀπὸ τὸν σοφιστὴ στὸν πολιτικό.

Ἡ ομάδα Α εἶναι μακρὰν ὁ ἀπρόσκλητος ἐπισκέπτης τῆς συντροφιάς. Δὲν διαθέτει οὔτε τὴν θεματικὴ ὁμοιογένεια τῆς ομάδος Γ οὔτε τὴν δομικὴ ἐνότητα τῆς ομάδος Β. Τὸ μοναδικό, κυριολεκτικά, κοινὸ τους στοιχεῖο εἶναι ὅτι διαδραματίζονται τὴν ἡμέρα τῆς προδικαστικῆς διαδικασίας στὴν Βασιλείο Στοά. Τὰ χωρία τὰ ὅποια παρέχουν τὴν σχετικὴ πληροφορία (*Θεαίτ.* 210d, *Κρατ.* 396d) καθιστοῦν τὸν *Εὐθύφωνα* παράδοξο ἔλκυστή πρὸς τὸν ὅποῖον προσκολλῶνται ἐκατέρωθεν ὁ *Θεαίτητος* καὶ ὁ *Κρατύλος*. Χωρὶς τὶς συγκεκριμένους διακειμενικὲς ἀναφορές, κανεὶς δὲν θὰ φανταζόταν νὰ ὁμαδοποιήσῃ τοὺς συγκεκριμένους διαλόγους· τὴν στιγμὴ μάλιστα κατὰ τὴν ὅποια οἱ δύο ἀπὸ αὐτοὺς ἀνήκουν ὀργανικὰ στὶς γειτονικὲς ομάδες: ὁ *Εὐθύφρων* προοικονομεῖ τὴν τριλογία τῆς (κατα)δίκης (ομάδα Γ), ἐνῶ ἀπὸ τὸν *Θεαίτητον* ἐκπορεύεται ἡ διλογία τῆς ἐλεατικῆς διαλεκτικῆς (ομάδα Β).⁵

5. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τὴν μία ἀπὸ τὶς δύο ματαιωμένους τριλογίες τῆς πλατωνικῆς παραγωγῆς. Στὴν ἀρχὴ τοῦ *Σοφιστοῦ* προαναγγέλλεται ἡ συγγραφὴ τριῶν διαλόγων (*Σοφιστήν, πολιτικόν, φιλόσοφον* 217a2) ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τρίτος ἔμεινε στὰ χαρτιά — ἢ μᾶλλον, ἐφ' ὅσον μιᾶμε γιὰ ἀρχαιότητα, στὶς κερνίες πινακίδες. Ἡ Gill (2012) ὑποστηρίζει τὴν ἐνδιαφέρουσα, ἀν μὴ τι ἄλλο, ὑπόθεση ὅτι ὁ Πλάτων σκοπίμως δὲν ἔγραψε τὸν *Φιλόσοφον* γιὰ νὰ ἀφήσῃ τοὺς ἀναγνώστες του νὰ λύσουν

Ἡ πρώτη επομένως διαπίστωση ἀπὸ τὴν τριμερῆ ὁμαδοποίηση τῶν ἔργων ἀφορᾷ τὴν συμπύκνωση τοῦ δραματικοῦ χρόνου: ὁκτῶ διάλογοι ἐκτυλίσσονται σὲ διάστημα λίγων μηνῶν· καὶ μάλιστα οἱ πέντε ἀπὸ αὐτοὺς ἐντὸς μόλις δύο ἡμερῶν. Ἡ δεύτερη διαπίστωση σχετίζεται μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ δραματικοῦ χρόνου: πρόκειται γιὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς τοῦ Σωκράτους. Ἄν, μάλιστα, ἐξαιρεθῆ ἡ τριλογία τῆς (κατα)δίκης (ὁμάδα Γ), στοὺς ἄλλους πέντε διαλόγους καταγράφεται ἡ τελευταία δημόσια παρουσία του ὡς ἐλευθέρου Ἀθηναίου πολίτη. Ἡ τρίτη διαπίστωση ἐστιάζει στὴν ἀνισομέρεια τοῦ δραματικοῦ χρόνου ὡς συνδετικοῦ ἴστου ἐντὸς τῶν ὁμάδων. Ἐδῶ, ὅπως εἶναι φυσικό, ξεχωρίζει ἡ ὁμάδα Γ, στὴν ὁποία τὸ ἐνοποιητικὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ πλοκὴ καὶ ἡ χρονικὴ ἀλληλουχία τὸ παρακολούθημά της. Δεδομένης τῆς προγραμματικῆς δηλώσεως στὸν *Σοφιστὴν* τὸ ἴδιο ἰσχύει, ἔν τινι μέτρῳ, καὶ γιὰ τὴν ὁμάδα Β.

Ὅμως ἡ “πέτρα τοῦ σκανδάλου” εἶναι ἡ ὁμάδα Α, ἡ ὁποία ὑφίσταται μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ὁ Πλάτων ἐπέλεξε νὰ συγχρονίσῃ τρεῖς κατὰ τὰ ἄλλα ἀσυμπτωτικούς διαλόγους, καθ’ ὑπέρβασιν τῆς συμβατικῆς ἐκ μέρους τοῦ χρήσεως τοῦ τριλογικοῦ σχήματος, ἔτσι ὅπως αὐτὴ ἀποτυπώνεται τόσο στὴν συστοιχία *Ἀπολογία – Κρίτων – Φαίδων* ὅσο καὶ στὶς ἡμιτελεῖς τριάδες *Σοφιστής – Πολιτικός – *Φιλόσοφος καὶ Τίμαιος – Κριτίας – *Ἐρμογένης*. Στὴν περίπτωση τῆς ἐπὶ τούτῳ εὐθυγραμμισμένης ἀκολουθίας *Θεαίτητος – Εὐθύφρωνος – Κρατύλου* ὁ δραματικὸς χρόνος καταρρέει στὴν χρονικὴ μοναδικότητα τῆς μιᾶς ἡμέρας· ἐκείνης ἡ ὁποία θὰ σφραγίσῃ τὴν μοῖρα τοῦ Σωκράτους.

Μὲ τὴν κίνησή του αὐτὴ ὁ Πλάτων μετασχηματίζει τὴν χρῆση τοῦ δραματικοῦ χρόνου ὅπως τὴν παρέλαβε ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ δραματουργία· δεδομένου ὅτι τόσο στὰ σφζόμενα ἔργα ὅσο καὶ στὰ ἀποσπάσματα δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν δύο τραγωδίαι οἱ ὁποῖες νὰ ἐκτυλίσσονται τὴν ἴδια ἡμέρα. Ἐπομένως, ὅταν καινοτομῆ κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο, εἶναι προφανές ὅτι ἐμμέσως προβάλλει τὴν πλεονεκτικὴ ὡς πρὸς τὴν ὑπέρβαση τῶν συμβάσεων θέση τοῦ δικοῦ του ἐναλλακτικοῦ ἔναντι τοῦ θεσμοθετημένου ἀπὸ τὴν πόλη θεάτρου. Ὁ πλατωνικὸς θεατῆς, ἐπειδὴ παρακολουθεῖ ἕνα ἔργο χωρὶς τὶς δεσμεύσεις πλοκῆς τοῦ παραδεδωμένου μύθου, βρίσκει στὴν προνομιακὴ θέση νὰ παρατηρῆ πῶς πέρασε ὁ ἥρωας τῶν πλατωνικῶν διαλόγων ἐκείνη τὴν κρίσιμη ἡμέρα.⁶

μόνοι τους, χωρὶς “λυσάρι”, τὸ πρόβλημα τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ φιλοσόφου, τὸ ὁποῖο ἔχει τεχνηέντως κρύψῃ σὲ κοινὴ θέα στὸ δεύτερο μέρος τοῦ *Παρμενίδου* (1-17).

6. Στὴν συγκρίσιμη περίπτωσι τῶν αἰσχυλείων τετραλογιῶν καμμία τραγωδία δὲν διαδραματίζεται τὴν ἴδια μέρα μὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη (Sommerstein 2010, 43).

Και βεβαίως τὸ σκεπτικὸ πίσω ἀπὸ μιὰ τέτοια κίνηση δὲν περιορίζεται μόνο σὲ λόγους ἐντυπωσιασμοῦ ἢ σὲ ἐπίδειξη δραματουργικῆς τεχνικῆς. Τὸ κίνητρο εἶναι κατὰ βάσιν ἀπολογητικό: στοὺς συγχρονισμένους διαλόγους τὰ πρόσωπα τῶν συνομιλητῶν καὶ ἡ θεματολογία τῶν συζητήσεων ἔχουν ἐπιλεγῆ κατὰ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ καταδεικνύεται τὸ ἔωλο τοῦ κατηγορητηρίου κατὰ τοῦ Σωκράτους. Ὁ Θεαίτητος ἀπαντᾷ στὴν κατηγορία περὶ διαφθορᾶς τῶν νέων. Ὁ ὁμώνυμος μαθητῆς, φτωχὸς καὶ ἄσχημος ἀλλὰ ἐνάρετος καὶ ταλαντοῦχος στὰ μαθηματικά, βρίσκει στὸν Σωκράτη, ἔστω καὶ γιὰ μιὰ συνάντηση, ἕναν μέντορα: ὁ Θεαίτητος θὰ πεθάνῃ ὡς ὀπλίτης πολεμῶντας γιὰ τὴν δημοκρατικὴ Ἀθήνα στὰ εἰκοσιπέντε του. Στὸν *Εὐθύφρων* ὁ Σωκράτης ἀναζητεῖ ἀπὸ ἕναν ἐπαγγελματία τῆς θρησκείας βαθύτερη γνώση ὡς πρὸς τὴν θεοσέβεια ἐκφράζοντας λόγο ὁ ὁποῖος δὲν θυμίζει ἐκεῖνον ἐνὸς ὑποστηρικτῆ τῆς ἀθεΐας. Γιὰ νὰ καταλήξῃ τέλος νὰ “θεολογῆ” στὸν *Κρατύλον*, ὅπου ἀποκαλύπτει τὴν προέλευση καὶ ἀληθινὴ σημασία τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν.

3. ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΑ ΑΥΤΟΜΑΤΑ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΚΑ

Σὲ ἀντίθεση μὲ διαλόγους ὅπως ὁ *Γοργίας*, ὁ *Πρωταγόρας* ἢ, κατ’ ἄλλον τρόπο, ὁ *Ἰππίας Ἐλάσσων*, ὁ *Εὐθύφρων* δὲν φαίνεται νὰ ἐπανεγγράφη, ἐν εἴδει παλιμψήστου, δομὲς καὶ μοτίβα ἐνὸς συγκεκριμένου προγενεστέρου κειμένου. Οἱ ὅποιες διακειμενικὲς του ἀναφορὲς περιορίζονται κυρίως στὴν *Ἀπολογία* καὶ ἐν γένει στὴν θεματολογία τὴν σχετικὴ μὲ τὴν σωκρατικὴ (κατα)δίκη. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ὁ διάλογος κινεῖται σὲ ἀποστειρωμένο περιβάλλον. Ἀντιθέτως, ὁ ὑποψιασμένος ἀναγνώστης θὰ διαπιστώσῃ πῶς μιὰ ἀθῶα νύξη ἐν τῇ ρύμῃ τοῦ λόγου πυροδοτεῖ τὴν “βρώμικη” βόμβα τῆς εἰδολογικῆς ὠσμωσης καὶ ἀποκαλύπτει ἕναν *Εὐθύφρων* ὁ ὁποῖος ἐνοφθαλμίζεται μὲ χαρακτηριστικὰ συγγενῶν γραμματειακῶν εἰδῶν.

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος νύξη εἶναι βεβαίως ἡ παρομοίωση τοῦ *Εὐθύφρονος* μὲ τὸν *Πρωτέα* στὴν ἔξοδο τοῦ ἔργου (15d3). Πιὸ συγκεκριμένα, ὅταν καὶ ἡ τελευταία ἀπόπειρα νὰ ὀριστῆ ἡ θεοσέβεια ὀδηγῆ σὲ διατύπωση ἢ ὁποία εἶχε ἤδη ἀπορριφθῆ ὡς ἀνεπαρκῆς, ὁ Σωκράτης δείχνει ἀποφασισμένος νὰ ἐκμαιεύσῃ ἀπὸ τὸν *Εὐθύφωνα* τὴν σωστὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα *τί ἐστὶ τὸ ὄσιον* (c11-12) καὶ φαίνεται διατεθειμένος νὰ φτάσῃ στὰ ἄκρα γιὰ νὰ τὴν μάθῃ (d1-e2):

ἀλλὰ μή με ἀτιμᾶσης ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ προσσχὼν τὸν νοῦν ὅτι μάλιστα νῦν εἶπέ τὴν ἀλήθειαν· οἴσθα γὰρ εἶπερ τις ἄλλος ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἀφετέος εἶ ὡσπερ ὁ Πρωτεύς πρὶν ἂν εἴπῃς. εἰ γὰρ μὴ ἤδησθα σαφῶς τό τε ὄσιον καὶ τὸ ἀνόσιον, οὐκ ἔστιν ὅπως ἂν ποτε ἐπεχείρησας ὑπὲρ ἀνδρὸς θητὸς ἄνδρα πρεσβύτην πατέρα διωκᾶθαι φόνου, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοὺς ἂν ἔδεισας παρακινδυνεύειν μὴ οὐκ ὀρθῶς αὐτὸ ποιήσεις, καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἡσχύνῃς· νῦν δὲ εὖ οἶδα ὅτι σαφῶς οἶει εἰδέναι τό τε ὄσιον καὶ μή. εἰπέ οὖν, ὦ βέλτιστε Εὐθύφρων, καὶ μὴ ἀποκρύψῃς ὅ,τι αὐτὸ ἤγγη.

Χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ ἀναφορὰ στὴν μυθικὴ θαλάσσια θεότητα χρησιμεύει γιὰ νὰ δομηθῇ ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὸν Σωκράτη καὶ τὸν Μενέλαο. Σύμφωνα μὲ τὸν μῦθο ὁ ξανθὸς σύζυγος τῆς Ἑλένης ἦταν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐξανάγκασε τὸν Πρωτέα νὰ τοῦ δώσῃ ὅ,τι πληροφορίες ζητοῦσε, ἐπειδὴ δὲν τὸν ἄφησε ἀπὸ τὰ χέρια του παρὰ τὸ ὅτι ὁ θαλασσινὸς θεὸς μεταμορφώθηκε σὲ ὅ,τι θηρίο ὑπάρχει, ἀπὸ λιοντάρι μέχρι λεοπάρδαλη. Ἔτσι καὶ ὁ Σωκράτης δηλώνει μὲ τὸν πιὸ κατηγορηματικὸ τρόπο ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀφήσῃ τὸν Εὐθύφρονα νὰ φύγῃ μέχρι νὰ τοῦ πῇ ὅ,τι πρέπει νὰ μάθῃ.

Σὲ πρῶτο ἐπίπεδο ὁ παραλληλισμὸς Εὐθύφρονος–Πρωτέως μοιάζει μὲ ρητορικὴ ὑπερβολὴ στὴν ὁποία καταφεύγει ὁ Σωκράτης γιὰ νὰ καταδείξῃ πόσο ἀποφασισμένος εἶναι νὰ πετύχῃ τὸν σκοπὸ του. Μάλιστα ἡ ὑπερβολὴ αὐτὴ φαίνεται ὅτι συνάδει μὲ τὸ γενικώτερο πνεῦμα τοῦ χωρίου, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ἀπὸ τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν μελετητῶν τοῦ διαλόγου κλασσικὸ δείγμα σωκρατικῆς εἰρωνείας. Ἡ ὁποία δείχνει νὰ κορυφώνεται ὅταν ὁ Σωκράτης διακηρύσσει τὴν βεβαιότητά του ὅτι, γιὰ νὰ ζητᾶ ὁ Εὐθύφρων τὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν γιὰ τὸν πατέρα του καθ' ὑπερβασιν θείων καὶ ἀνθρωπίνων θεσμίων, κατέχει τὴν ἀληθῆ γνώση διακρίσεως τοῦ ὄσιου ἀπὸ τὸ ἀνόσιον. Ἐπομένως καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸν θαλάσσιο γέροντα ἐκλαμβάνεται ὡς ἐντεταγμένη στὸ εἰρωνευτικὸ περιεχόμενο.⁷

Λαμβανομένης ὅμως ὑπ' ὄψιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ συνόλου διαλόγου, ἡ ἀναδυομένη εἰκόνα ἐμφανίζεται ἐλαφρῶς διαφορετικὴ. Ὅταν ἡ ταύτιση τοῦ ὄσιου μὲ τὸ θεοφιλὲς ἀνασκευάζεται, ὁ Εὐθύφρων παραδέχεται

7. Πρβλ., ἐπὶ παραδείγματι, τοὺς Furley (1985) 207· Edwards (2000) 223· Werner (2012) 58. Ἀνάμεσα στοὺς λίγους οἱ ὁποῖοι δὲν θεωροῦν τὰ λόγια τοῦ Σωκράτους εἰρωνικά, ἂν καὶ γιὰ διαφορετικούς λόγους ὁ καθένας, εἶναι οἱ Diamond (2012) καὶ Futter (2013).

ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ ὅ,τι ἔχει στὸ μυαλό του κατὰ τρόπον ἐπαρκῆ, διότι οἱ προτεινόμενοι ὀρισμοὶ του δὲν μένουν ἀκλόνητοι ἀλλὰ ἀλλάζουν ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ σωκρατικοῦ ἐλέγχου. Τότε ὁ Σωκράτης τοὺς παρομοιάζει μὲ τὰ περίφημα αὐτόματα, τὶς αὐτοκινούμενες κατασκευές τοῦ Δαιδάλου (10b9-c1)· γιὰ νὰ λάβῃ τὴν πληρωμένη —κατὰ τὴν φράση τοῦ συρμοῦ τῶν δοκησιλογίων— ἀπάντηση τοῦ Εὐθύφρονος ὅτι ὁ ὑπεύθυνος γιὰ τὴν κατάσταση, ὁ πραγματικὸς Δαίδαλος δηλαδή, εἶναι ὁ Σωκράτης (11d1). Ὁ ὁποῖος, παραδόξως, ὑπερθεματίζει καὶ δηλώνει πῶς, ἂν ὄντως ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τότε δὲν εὐθύνεται ὁ ἴδιος, ἐπειδὴ δὲν ἐλέγχει τὶς δυνάμεις του (*ἄκων εἰμὶ σοφός* 11d7). Ἡ διασύνδεση τοῦ Εὐθύφρονος μὲ τὸν Πρωτέα εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Σωκράτους στὴν ἀρχικὴ μομφή τοῦ συνομιλητοῦ του, ὅταν ἐκεῖνος τὸν εἶχε παραλληλίσει μὲ τὸν Δαίδαλο.

Ἐπομένως, στὸν ἐπίλογο τοῦ ἔργου ὁ Πλάτων κατευθύνει τὸν θεατὴ τοῦ πίσω στὸ δεύτερο “μυθολογικὸ” ἰντερλούδιο τοῦ διαλόγου (11b9-e2), γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῇ ὅ,τι ἐκεῖ εἶχε ἀρχίσει. Διότι εἶναι προφανές πῶς ἡ συγκεκριμένη σκηνὴ παραπέμπει σὲ κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία ἐπίρριψη εὐθυνῶν γιὰ τὸ διαλεκτικὸ ἀδιέξοδο. Ἰδίως ἀφ’ ἧς στιγμῆς ὁ Σωκράτης εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀνάβει τὴν θρυαλλίδα στὴν ἐπακολουθήσασα ἐκρηκτικὴ διεκκυστίνδα ἐπικρίσεων. Καὶ μάλιστα μὲ μιὰ μυθολογικὴ ἀναφορὰ ἡ ὁποία οὔτε ἀναμενόμενη ἦταν οὔτε ἀμοιρῆ σκωπτικοῦ φορτίου (πρβλ. *ἐπέσκωπτες* 11c2, *σκώμματος* c5, 7). Οἱ ἐρμηνεῖες τοῦ χωρίου ὡς παραδείγματος φιλοσοφικῆς χρήσεως ἑνὸς παραδοσιακοῦ μύθου καὶ μέσου ἀναδειξέως τὴν διαλεκτικῆς ἀνεπαρκειᾶς τοῦ Εὐθύφρονος εἶναι μὲν ἔγκυρες, ἀφήνουν ὡστόσο ἐκτὸς ἐρμηνευτικοῦ πλαισίου τὴν δυναμικὴ τοῦ δαιδαλείου διακειμένου ὡς ἐπιφέροντος τὴν στιγμιαία μεταστοιχείωση τῶν δύο διαλογικῶν πρωταγωνιστῶν σὲ ἀνταγωνιστικὲς πλατωνικὲς ἐκδοχὲς συγκεκριμένων μυθικῶν προσώπων.⁸

Τὰ ρομπότ τοῦ Δαιδάλου χαρακτηρίζονται ἀπὸ αὐτοκινησία καὶ αὐτοκινησία· ἰδιότητες τὶς ὁποῖες ὁ Σωκράτης ἐντοπίζει καὶ στὶς ἀπόψεις (*ὑποθέσεις* 11c5) τοῦ Εὐθύφρονος, διότι δὲν μένουν ἀμετακίνητες καὶ καθιστοῦν τὸν (διαλεκτικὸ) ἐντοπισμὸ τους δυσχερῆ. Ἡ εἰκονοποιία τῶν σωματοποιημένων λόγων (*τὰ ἐν τοῖς λόγοις ἔργα* c3) ἐπιτρέπει τὸν παραλληλισμὸ τους μὲ τὰ δαιδάλεια τρισδιάστατα δημιουργήματα. Ἡ ἀναλογία ὅμως προσκρούει στὸ θέμα τῆς προθετικότητος τοῦ δημιουργοῦ: σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Δαίδαλο ὁ Εὐθύφρων ἐπιθυμεῖ τὰ δημιουργήματά

8. Τὸ μυθολογικὸ αὐτὸ ἰντερλούδιο ἔχει προσφάτως συζητηθῆ ἀπὸ τοὺς Werner (2012) 51–5 καὶ Fallis (2018) 69–70.

του να μένουν σταθερά, ἀμετακίνητα στο ίδιο σημείο — διότι αυτό συμβαίνει με τις σωστές απαντήσεις. Ἀποδεικνύεται ὅμως ὅτι δὲν ἔχει καμία ἐξουσία ἐπὶ τῶν λόγων του καὶ ἀδυνατεῖ νὰ τοὺς ἐλέγξει.

Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὰ ἐνδεχόμενα εἶναι δύο: ἢ οἱ λόγοι του φέρουν ἐγγενῶς τὴν αὐτοκινησία ἢ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος προκαλεῖ τὸ ἀνεργάτιστο τῶν ὀρισμῶν του εἶναι ὁ ἐνοχλητικὸς συνομιλητὴς του. Ἐπειδὴ ὁ Εὐθύφρων εἶναι ἐπαγγελματίας μάντης, δηλαδὴ κάτοχος τῆς τέχνης τῆς ἀποκρυπτογραφῆσεως τοῦ κωδικοποιημένου θελήματος τῶν θεῶν, δὲν ἔχει τὸ περιθώριο νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση ἐνὸς ἀπλοῦ φερεφώνου τῶν θεῶν ἐκφέροντος λόγια φτερωτά (ἔπεα πτερόεντα), δηλαδὴ ἐγγενῶς αὐτοκινούμενα, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν ραψωδῶν, ὅπως ὁ Ἴων ὁ Ἐφέσιος τοῦ φερωνύμου πλατωνικοῦ διαλόγου. Ἄλλωστε, ἡ ἐπιλογή τοῦ δευτέρου ἐνδεχομένου ἀπὸ τὸν Εὐθύφωνα εἶχε σχεδὸν προοικονομηθῆ ἀφ' ἧς στιγμῆς προέκυψε ὁ παραλληλισμὸς μετὰ τὰ αὐτόματα· τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν ἕναν κατασκευαστὴ. Καὶ ὁ καταλληλότερος ὑποψήφιος γιὰ τὴν θέση αὐτὴ εἶναι ὁ γλύπτης, λιθοξόος γιὰ τὴν ἀκριβεία, Σωκράτης.⁹

Ὅμως ὑπάρχει μία πλευρὰ τῆς κατ' Εὐθύφωνα σωκρατικῆς ιδιοπροσωπίας τὴν ὁποία ἡ ἀναλογία αὐτὴ ἀφήνει ἀκάλυπτη. Οἱ αὐτοκινούμενες μηχανικὲς κατασκευὲς τοῦ Δαιδάλου εἶναι προϊόντα τεχνικῆς ἐπιδεξιότητος. Οἱ θαυμαστὲς τοὺς ιδιότητες ὀφείλονται ἀποκλειστικὰ στὸ τάλεντο τοῦ δημιουργοῦ τους. Ὁ Σωκράτης ὅμως, ἀκριβῶς ἐπειδὴ θέτει σὲ κίνηση καὶ τὰ δημιουργήματα ἄλλων, ἔχει ἀλλάξῃ κατηγορία καὶ κινεῖται πολὺ πέρα τῶν ὀρίων τῆς χαρισματικῆς ἐφευρετικότητος. Στὴν πραγματικότητα, τοῦ ἀποδίδονται οἱ μαγικὲς ἰκανότητες τοῦ Ἄμφιονος, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν λύρα του ἔδινε ζωὴ στὸ οἰκοδομικὸ ὕλικὸ τῆς ὑπὸ ἀνέγερση ὀχυρώσεως τῶν Θηβῶν: στὸ ἄκουσμα τῆς μουσικῆς του οἱ πέτρες τοποθετοῦνταν μόνες τους στὴν σωστὴ τους θέση στὸ τεῖχος.

Ἐδῶ ἔγκειται ἡ οὐσία τῆς διαμαρτυρίας τοῦ Εὐθύφρονος: ὅσα λεκτικὰ ἀγάλματα ὀρισμῶν καὶ νὰ πλάσῃ, ὁ Σωκράτης θὰ τὰ ἐξαναγκάσῃ νὰ μετακινήθωῦν παρὰ τὴν θέληση τοῦ δημιουργοῦ τους. Δὲν ἐμφανίζεται μόνον ὡς βελτιωμένη ἐπὶ τὸ τηλεπαθητικώτερον ἐκδοχὴ τοῦ Δαιδάλου (11d4–6), ἀλλὰ φαίνεται νὰ δυναμιτίζῃ τὴν συζήτηση καὶ νὰ εὐθύνεται γιὰ τὸ διαλεκτικὸ ἀδιέξοδο, ἐπειδὴ τὸ ἰσοζύγιο ἰσχύος μεταξὺ τῶν δύο καθιστᾷ ὁποιαδήποτε σύγκριση ἀπαγορευτική. Οἱ τεχνικὲς γνώσεις τοῦ

9. Γιὰ τὰ δαιδαλικά αὐτόματα δὲς τὴν Mayor (2018) 85–104, τὸ βασικὸ ἔργο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν αὐτοκινούμενη κατασκευὴ καὶ μηχανισμὸς τῆς ἀρχαιοελληνικῆς μυθολογίας. Ἡ ἀρχαία παράδοση γιὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ Σωκράτους ὡς λιθοξόου ἐπανεξετάζεται τιθεμένη ὑπὸ ἀμφισβήτηση στὴν ἀδημοσίευτη ὁμιλία τοῦ Yates (2017).

μάντη δὲν ἔχουν καμμία τύχη ἐνώπιον τῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων τοῦ κεχαριτωμένου ἀπὸ τοὺς θεοὺς εὐνοουμένου τους.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Πλάτων αἰφνιδιάζει τοὺς θεατές του μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐντυπωσιακώτερα παρὰ προσδοκίαν τῆς γραφίδος του. Ἄντὶ νὰ ἀρνηθῆ τὴν κατηγορία τοῦ Εὐθύφρονος ὁ Σωκράτης ὑπερθεματίζει καὶ παραδέχεται πῶς ὅ,τι ὑποστηρίζει ὁ συνομιλητής του εἶναι ἀλήθεια. Πρὸς ὑπεράσπισή του, ὅμως, δηλώνει πῶς οἱ δυνάμεις του ἐνεργοῦν ἀπὸ μόνες τους καὶ δὲν ὑπόκεινται στὸν ἔλεγχό του. Εἶναι χαρισματικὸς τηλεκινητικὸς χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ (*ἄκων εἰμὶ σοφός* 11d7). Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὅ,τι γίνεται γίνεται ἐρήμην του, ὁ ἴδιος δὲν ὑπέχει καμμία εὐθύνη. Ἔχει τὸ ἀκαταλόγιστο, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἴων στὸν φερώνυμο διάλογο: ὁ ραψωδὸς αὐτός, ὅταν ἀπαγγέλλῃ Ὅμηρο, καθίσταται ὅλος σκευὸς ἐκλογῆς καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον διὰ τοῦ ὁποίου μεταδίδεται στὸ πλῆθος τῶν ἀκροατῶν ὁ ὁμηρικὸς λόγος· χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι σὲ θέση τὸν λόγο αὐτὸν οὔτε νὰ τὸν παράγῃ οὔτε νὰ τὸν μεθερμηνεύῃ (σύμφωνα τοῦλάχιστον μὲ τὰ σωκρατικὰ κριτήρια).

Ὁ Πλάτων ὅμως φαίνεται νὰ ὀδηγῆ τὸν αἰφνιδιασμό του στὰ ἄκρα, ἂν οἱ ἀναφορὲς στὰ ἀμέσως ἐπόμενα λόγια τοῦ Σωκράτους νοηθοῦν ὡς ὑπαινιγμὸς στὴν ἀθέατη πλευρὰ τοῦ σωκρατικοῦ ἐλέγχου. Μετὰ τὴν παραδοχὴ ὅτι δὲν ὀρίζει ὁ ἴδιος τὸ χάρισμά του ὁ Σωκράτης διακηρύσσει πῶς θὰ ἤθελε νὰ ἔχῃ τὴν δύναμη νὰ ἀκίνητοποιῆ τοὺς λόγους (*τοὺς λόγους μένειν καὶ ἀκινήτως ἰδρῶσθαι* 11d8)· καὶ εὐχαρίστως θὰ δεχόταν νὰ τὴν ἀνταλλάξῃ μὲ τὴν τωρινή του δύναμη τῆς ἀεικινήσιας, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὴ συνδουαζόταν μὲ ἀμύθητο πλοῦτο: ἢ, ὅπως τὸ θέτει ὁ ἴδιος, ἂν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σοφία τοῦ Δαιδάλου εἶχε καὶ τὰ χρήματα τοῦ Ταντάλου (11e1).

Ἐδῶ τὰ πράγματα λαμβάνουν οἰονεὶ σκοτεινὴ τροπὴ, ἐπειδὴ τὸ τέλος τοῦ σωκρατικοῦ ἐλέγχου προϋποθέτει τὸ “πέτρωμα” τῶν προφορικῶν λόγων κατὰ τὸ πρότυπο τῶν θυμάτων τῆς Μέδουσας. Ἐπομένως, ὁ Σωκράτης πάντοτε θὰ τελῆ ἐν ἀδίκῳ: ἐὰν ἡ συζήτηση καταλήξῃ σὲ ἀδιέξοδο μὲ τὴν συνεχῆ ἀνασκευὴ τῶν προτεινομένων ὀρισμῶν, θὰ εὐθύνονται οἱ ὑπερφυσικὲς του δυνάμεις, ἔστω καὶ ἂν ἐνεργοποιοῦνται ἐρήμην του· ἐὰν βρεθῆ ἡ σωστὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα “τί εἶναι τὸ ὄσιο”, αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνον ἂν ἀποκτήσῃ τὸ βλέμμα τοῦ θηλυκοῦ ἐκείνου τέρατος. Μὲ βάση τὴν λογικὴ τῆς μυθολογικῆς παρέμβασης, τὴν ὁποία προτείνει ὁ Εὐθύφρων καὶ (φαίνεται νὰ) υἰοθετεῖ ὁ συνομιλητής του, ὁ Σωκράτης εἶναι ὁ κακὸς τῆς ἱστορίας, ὁ ὁποῖος κατατρέπει τὸν Εὐθύφρονα εἴτε ὡς Δαίδαλος μαινόμενος εἴτε (δυνητικά) ὡς Μέδουσα.¹⁰

10. Ἐπὶ πλέον ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Ταντάλου ἐπιτείνει τὴν ζοφερότητα τοῦ κλί-

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν συνθήκη ἀναιρεῖ μὲ τὴν ἐπιλογικὴ του ρήση στὸ κλείσιμο τοῦ ἔργου ὁ Σωκράτης (15c11-e2). Ἐκεῖ ἀποκαλύπτεται τὸ παράλληλο πρὸς τὸν *Εὐθύφρονα* πραγματικὸ μυθολογικὸ ἀφήγημα στὸ ὁποῖο κεντρικὸ πρόσωπο εἶναι ὁ Πρωτεύς, ἀρχέγονη θαλάσσια θεότητα, κάτοχος μυστικῆς γνώσεως καὶ σχηματομοιβός· εἶχε, δηλαδή, τὴν ἰκανότητα νὰ μεταμορφώνεται σὲ ὅποιαδήποτε ἔμφυχη (ἄγριο ζῷο, δέντρο) ἢ ἄψυχη (νερό, φωτιά, πέτρα) ὄντοτητα, γιὰ νὰ ξεφεύγῃ ἀπὸ ὅποιον τοῦ τάραζε τὴν ἡρεμία. Μόνο ἐὰν ὁ διώκτης του, ὅπως ὁ Μενέλαος στὴν *Ὀδύσειαν* (δ 415–419, 454–461), δὲν αἰφνιδιαζόταν ἀπὸ τὶς συνεχεῖς μεταμορφώσεις του καὶ δὲν χαλάρωνε τὴν λαβὴ πάλης στὴν ὁποία τὸν εἶχε ἐγκλωβίσει, τότε μόνον ὁ Πρωτεύς ἀνελάμβανε τὴν ἀρχικὴ του μορφή καὶ δεχόταν νὰ ἀπαντήσῃ σὲ ὅ,τι τὸν ρωτοῦσαν.¹¹

Ὅταν, ἐπομένως, ὁ Σωκράτης ταυτίζει ρητῶς τὸν Εὐθύφρονα μὲ τὸν Πρωτέα καὶ ὑπορρήτως τὸν ἑαυτὸ του μὲ τὸν ἀντίπαλο τοῦ θαλασσίου θεοῦ ἥρωα, ἀλλάζει τὸ ἐρμηνευτικὸ μοντέλο. Γιὰ τὴν ἀπορητικὴ ἔκβαση τοῦ μεταξύ τους διαλόγου δὲν εὐθύνονται πλέον οἱ (ὑποτιθέμενες) ὑπερφυσικὲς δυνάμεις τοῦ δαιδαλικοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ ἡ χαμαιλεοντικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πρωτεϊκοῦ Εὐθύφρονος. Αὐτὴ ἀποτυπώνεται στὴν ἐπιλογή του νὰ ἀποκρύψῃ τὴν σωστὴ ἀπάντηση καὶ νὰ προβάλλῃ στὴν θέση τῆς σειρὰ ἀνεπαρκῶν ὀρισμῶν. Ἡ ρευστότητα τῶν ἀεικινήτων λόγων εἶναι ἔκφραση τῆς ρευστότητας τῆς διαλεκτικῆς ἀλλαξομορφίας τοῦ σχηματομοιβοῦ θρησκευτικοῦ λειτουργοῦ. Καὶ ἔτσι οἱ ρόλοι τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ τῆς ἱστορίας ἀντιστρέφονται: ὁ Εὐθύφρων ἀποκαλύπτεται ὡς ἡ θεότητα μὲ τὶς ὑπερφυσικὲς μεταμορφωτικὲς δυνάμεις, ὁ μεγάλος ἀνταγωνιστὴς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ καταβάλλῃ ὁ ἥρωας Σωκράτης γιὰ νὰ πετύχῃ στὴν ἀποστολὴ του.

Στὴν πραγματικότητα, ὁ ἴδιος ὁ Εὐθύφρων ἔχει σὲ ἀνύποπτο χρόνο παραδεχθῆ, ἐν τῇ ρύμη τοῦ λόγου, ὅτι ὁ Σωκράτης μὲ τὴν κίνηση ἐν

ματος· καὶ ὄχι μόνον ἐπειδὴ ὁ Τάνταλος ἀνήκει στὴν διαβόητη ὁμάδα τῶν αἰωνίως κολασμένων τοῦ ἀρχαίου Κάτω Κόσμου — παρέα μὲ τοὺς Τιτύο, Ἰξίωνα καὶ Σίσυφο (Sourvinou-Inwood 1986· Zellmann-Rohler 2021, 317-25). Κυρίως διότι στὰ παρόντα συμφραζόμενα ὁ Τάνταλος, βασιλιάς τῆς Σιπύλου, πόλεως μεθοριακῆς μεταξὺ Λυδίας καὶ Φρυγίας, ἀνακαλεῖ συνειρμικῶς τῶ τρόπῳ τὸν ἄλλο πλούσιο ἡγεμόνα τῆς περιοχῆς, τὸν βασιλιὰ τῆς Φρυγίας Μίδα, τοῦ ὁποῖου τὸ χάρισμα τοῦ νὰ μετατρέπῃ σὲ χρυσάφι ὅ,τι ἀγγίζει ἔθεσε σὲ κίνδυνο τὴν ζωὴ του, διότι τοῦ στεροῦσε φαγητὸ καὶ νερό (Roller 1983).

11. Ὁ νεολογισμὸς *σχηματομοιβός* ἀποδίδει στὰ ἑλληνικὰ τὸν ἀγγλικὸ ὄρο *shape-shifter*· γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ Κωνσταντάκος (ὑπὸ δημοσίευση) προτείνει τὴν λέξη ‘ἀλλαξόμορφος’ καὶ τὰ παράγωγά της. Γιὰ τὰ πολυμορφικὰ μυθικὰ ὄντα δὲς τὸν Κωνσταντάκο (2016) καὶ (2017).

γένει, πόσω μᾶλλον τὴν ἀέναο καὶ διαρκῆ, δὲν ἔχει καὶ τὶς καλύτερες τῶν σχέσεων. Ὄταν πληροφορηθῆται γιὰ πρώτη φορά ποιός καὶ γιατί σέρνει στὰ δικαστήρια τὸν Σωκράτη, ἐκφράζει τὴν βαθιὰ του ἀνησυχία καὶ ὑπογραμμίζει μὲ ἐμφατικὸ τρόπο τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως (3a7–8):

ἀτεχνῶς γάρ μοι δοκεῖ ἀφ' ἐστίας ἄρχεσθαι κακουργεῖν τὴν πόλιν, ἐπιχειρῶν ἀδικεῖν σε.

Κατὰ τὸν Εὐθύφρονα ἡ δίωξη τοῦ Σωκράτους ἰσοδυναμεῖ μὲ καίριο χτύπημα στὴν καρδιὰ τῆς πόλης. Καὶ ἡ πεποίθησή του αὐτῆ, πέρα ἀπὸ ἀνυπόκριτο ἐγκώμιο στὸν διωκόμενο συνομιλητῆ του, καταδεικνύει πόσο διαστρεβλωμένη ἦταν, κατὰ τὴν γνώμη του, ἡ περὶ ἠθικῆς καὶ δικαιοσύνης κρατοῦσα ἀντίληψη στὴν Ἀθήνα τοῦ 399 π.Χ. Παρὰ τὶς δεδηλωμένες προθέσεις του γιὰ κάθαρση τῆς κοινωνίας ἀπὸ τοὺς ἀρνησιθέους διαφθορεῖς τῶν νέων, ὁ Μέλητος, στὴν προσπάθειά του νὰ βλάψῃ τὸν ἀντίπαλό του, νομοτελειακὰ θὰ κάνῃ κακὸ στὴν Ἀθήνα. Καὶ τὸ κυριώτερο, στερεῖται ἠθικῆς νομιμοποίησης, διότι μόλις ἀπέκτησε κάποια ἐξουσία στράφηκε ἐναντίον δικῶν τοῦ ἀνθρώπων, συμπολιτῶν του — ἐπιδεικνύοντας ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν συμπεριφορὰ τὴν ὁποία περιγράφει ἡ φράση ἀφ' ἐστίας ἄρχεσθαι.¹²

Ἡ φράση, βεβαίως, εἶναι ἐγγενῶς ἀμφίσημη, ἐπειδὴ ἡ λέξις ἐστία ἔχει διπλὸ ἀντικείμενο ἀναφορᾶς. Τὸ ἓνα εἶναι ὁ χῶρος ὅπου φυλάσσεται ἡ φωτιὰ τοῦ σπιτιοῦ ἢ τῆς πόλεως, τὸ νοητὸ κέντρο τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου βίου· τὸ ἄλλο εἶναι ἡ ὁμώνυμη παρθένος Ὀλυμπία θεά, ἀδερφή τοῦ Δία καὶ προστάτις τοῦ οἴκου. Λόγω τοῦ ἐννοιολογικοῦ συνεχοῦς μεταξὺ τῶν δύο δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλο νὰ διακριβωθῇ πότε γίνεται λόγος γιὰ τὴν θεὰ καὶ πότε γιὰ τὸ τοπόσημο. Στὴν προκειμένη περίπτωσι φαινεται νὰ προτάσσεται τὸ δεύτερο καὶ ὁ Σωκράτης νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν κοινὴν ἐστίαν, τὸ φυσικὸ καὶ συμβολικὸ κέντρο τῶν Ἀθηναίων. Ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς συνηγορεῖ καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς εἰκονοποιίας αὐτῆς στὸν ἀμέσως ἐπόμενο διάλογο, τὴν *Ἀπολογία*. Ὄταν ὁ Σωκράτης προτείνῃ ὡς ποινὴ τὴν σίτιση στὸ Πρυτανεῖο, ἀνεπιγνώστως (;) υἱοθετεῖ καὶ ἐξελίσσει τὴν σκέψη τοῦ Εὐθύφρονος: ὁ πολίτης-σύμβολο

12. Ὅπως ἐξηγεῖ τὸ σχόλιο στὸ σχετικὸ ἐδάφιο τοῦ *Εὐθύφρονος*, πρόκειται γιὰ παροιμία ἐπὶ τῶν ἐν δυνάμει γινομένων καὶ πρώτους ἀδικούντων τοὺς οἰκείους (Cufalo 2007, 6). Στὸ ὑπόμνημα πηγῶν τοῦ ἐδαφίου ὁ ἐκδότης παραθέτει ἐντυπωσιακὸ κατὰλογο ὄλων τῶν χωρίων τὰ ὁποῖα παραδίδουν τὴν παροιμία.

τῆς ἐστίας τῶν Ἀθηνῶν “ἐνθρονίζεται” στὸν φυσικὸ τοῦ χώρου, τὸ δημόσιο κτήριο ὅπου φυλασσόταν ἡ ἱερὴ φωτιά τῆς πόλεως.¹³

Παρὰ τὰ φαινόμενα, ὅμως, καὶ ἐδῶ ἡ ἀναφορὰ στὴν θεὰ ἔχει τὸν πρῶτο λόγο. Ἡ σχετικὴ παροιμία προέρχεται ἀπὸ τὴν λατρευτικὴ πρακτικὴ τοῦ νὰ ἀποδίδωνται στὴν θεὰ Ἐστία οἱ ἀπαρχές τῶν προσφορῶν. Γι’ αὐτὸ καὶ ἡ βασικὴ σημασία εἶναι “ξεκινῶ ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀπὸ τὴν σωστὴ ἀφετηρία”, ἡ ὁποία ἐξελίσσεται δευτερογενῶς σὲ “ἀρχίζω ἀπὸ τὰ τοῦ οἴκου μου, τοὺς οἰκείους μου.” Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν *Εὐθύφρονα* ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν ἴδια παροιμία μόνο ἄλλη μία φορὰ στὸν *Κρατύλον* (401a7)· καὶ ἐκεῖ νοεῖται ἀποκλειστικῶς ἡ θεά. Ἐν ὄψει δὲ καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ὡσμώσεως τῶν πλατωνικῶν χαρακτήρων μὲ μυθολογικὲς μορφές, ὅπως ὁ Δαίδαλος, ἡ Μέδουσα, ὁ Πρωτεύς, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Πλάτων καὶ στὸν *Εὐθύφρονα* αὐτὴν τοποθετεῖ σὲ πρῶτο πλάνο, ἐνῶ συγχρόνως ὑπομιμνήσκει καὶ τὸν “ὄμφαλό” τῆς πόλεως ἐκμεταλλεόμενος τὴν διασύνδεση μεταξὺ τῶν δύο. Ἄς μὴν ἀγνοηθῆ, ἄλλωστε, ὅτι στὸ Πρυτανεῖο ἡ ἐστία τῆς πόλεως βρισκόταν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐστίας.¹⁴

Ἐάν, λοιπόν, ἰσχύουν τὰ ἀνωτέρω, τότε, σὲ μία μεγαλειώδη στιγμή πλατωνικῆς εἰρωνείας, ὁ Εὐθύφρων ὑπονομεύει, προτοῦ κἂν τὸν διατυπώσῃ, τὸν μετέπειτα καταγγελτικὸ ἰσχυρισμὸ τοῦ γιὰ τὸν Σωκράτη ὡς γεννῆτορα τῆς ἀεικινήσιας τῶν λόγων τοῦ. Διότι τὸν ἔχει ἤδη ταυτίσῃ μὲ τὴν Ἐστία, ἴσως τὴν μοναδικὴ ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπίους ἡ ὁποία εἶναι τόσο ξένη πρὸς τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τῆς κινήσεως. Ἡ ιδιότητά της αὐτὴ ὡς θεότητος τοῦ ἀμετακινήτου κέντρου ἐπιβεβαιώνεται καὶ στὸν πλατωνικὸ κειμενόκοσμο μὲ τὸν ἐντυπωσιακώτερο τρόπο: ὅταν στὸν μῦθο τοῦ *Φαίδρου* ὅλοι οἱ θεοὶ περιτρέχουν τὴν ὑπερουράνιο σφαῖρα μὲ τὴν συνοδεία

13. Ὅπως εὐστοχα ἐπισημαίνει ὁ Fallis (2018) “Μὲ τὸ νὰ ταυτίσῃ μιὰ ἐπίθεση στὸν Σωκράτη μὲ ἐπίθεση στὴν ἐστία τῆς πόλεως ὁ Εὐθύφρων ἀντικαθιστᾷ τὸν ἄρχοντα βασιλέα μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος γίνεται ὁ νέος ἀρχιερέας ἢ ἀκόμη καὶ ὁ πατέρας τῆς πόλεως, ἢ κατὰ μιὰ ἀνάγνωση, ἀποκαλεῖ τὸν Σωκράτη ἱερὸ ὄν, ὑπεύθυνο γιὰ αὐτὴν καθ’ αὐτὴν τὴν συνοχὴ τῆς πόλεως” (30· ἢ μετάφραση δική μου). Γιὰ τὸ Πρυτανεῖο τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸν πρόσφατο ἐντοπισμὸ τοῦ στὸ περιστύλιο τὸ ὁποῖο ἔχει ἀποκαλυφθῆ στὸ προαύλιο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στὴν Πλάκα δὲς τὸν Schmalz (2006). Γενικώτερα γιὰ τὰ Πρυτανεῖα στὶς ἀρχαῖες ἐλληνικὲς πόλεις κλασσικὴ παραμένει ἡ μονογραφία τοῦ Miller (1978).

14. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ θὰ πρότεινα ἡ γραφὴ τῆς λέξεως στὸ χωρίο τοῦ *Εὐθ.* 3a7 νὰ ἀλλάξῃ γιὰ νὰ δηλωθῆ τὸ κύριο ὄνομα (*Ἐστίας*) ἀντὶ τοῦ προσηγορικοῦ (*ἐστίας*). Γενικὰ γιὰ τὴν Ἐστία βλ. τοὺς Kajava (2004)· González García (2014)· Konstantinou (2016). Εἰδικώτερα γιὰ τὴν λατρεία της στὰ Πρυτανεῖα τῶν ἀρχαιοελληνικῶν πόλεων δὲς τὸν Merckelbach (1980).

τους για να θεαθούν τις Ίδέες, ή Έστία μένει μόνη στο σπίτι (μένει γὰρ Έστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη 247a1-2).¹⁵

Ὁ παραλληλισμὸς τοῦ Σωκράτους μετὴν Έστία ἀπὸ τὸν Εὐθύφρονα στὸν πρόλογο βρῖσκει τὸ κατοπτρικό του εἶδωλο στὸν παραλληλισμὸ τοῦ Εὐθύφρονος μετὸν Πρωτέα ἀπὸ τὸν Σωκράτη στὸν ἐπίλογο τοῦ ἔργου. Λίγα πρόσωπα τῆς μυθολογίας θὰ μπορούσαν νὰ ἀντιστιχθοῦν μετὸσο ἀπόλυτο τρόπο ὅσο ἡ Έστία καὶ ὁ Πρωτεύς. Ἡ ἐδραία ἀκίνησις τῆς πρώτης συμβαδίζει μετὴν ἀμετάβλητη σταθερότητα τῆς μιᾶς καὶ μόνης μορφῆς της. Ὡς ἐκ τούτου βρῖσκεται στὸν ἀντίποδα, ὄχι τόσο τῶν θεῶν οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται ἀπὸ ταχυκίνησις (λ.χ. Έρμῆς, Ἴρις), ὅσο ἐκείνων οἱ ὁποῖοι εἶναι προικισμένοι μετὸ ρευστὸ φαινότυπο καὶ ἀλλάζουν συνεχῶς τὴν μορφὴ τους, ὅπως ὁ Πρωτεύς. Στὸ μέσον μεταξύ τῶν δύο θεῶν βρῖσκεται ἕνας θνητός, ὁ Δαίδαλος· ὁ ὁποῖος, μετὸν δικό του τρόπο, ἰσορροπεῖ μεταξύ κινήσεως καὶ ἀκινήσιος: κατασκευαστὴς αὐτοκινήτων ἀγαλμάτων, ὑφίσταται τὴν ἀκούσια ἀκίνησις τοῦ ἐγκλεισμοῦ, ὅταν φυλακίζεται ἀπὸ τὸν Μίνωα στὸν Λαβύρινθο, ἀπὸ ὅπου δραπετεύει μαζί μετὸν γιό του Ἴκαρο, ἀφοῦ πρῶτα οἱ δύο τους “μεταμορφωθοῦν” σὲ πουλιὰ ἢ μᾶλλον στὴν ἀνθρώπινη ἐκδοχὴ τῶν φτερωτῶν Βορεάδων. Ταιριάζει, ἄλλωστε, ὁ γεννῆτωρ τῆς ἀεικινήσιος γιὰ τὰ δημιουργήματά του νὰ βιώνῃ τὴν στιγμιαία καὶ συμβολικὴ ἀλλαγὴ τῆς σωματικότητός του, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν σχηματαμοιβῶν.

Καὶ ἐδῶ ὀλοκληρώνεται ἡ πινακοθήκη τῶν μυθολογικῶν εἰκονειδώλων τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Εὐθύφρονος. Τὸ ἀνακύπτον ἐρώτημα εἶναι τί εἶδους ἱστορία διηγοῦνται οἱ συγκεκριμένες μορφές καὶ πῶς αὐτὴ χρωματίζει τὴν ταυτότητα τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου. Σύμφωνα μετὴν κρατούσα ἄποψη, ὁ Εὐθύφρων εἶναι ἕνας ἀκόμα δοκησίσοφος, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ πέσῃ στὰ (διαλεκτικά) χέρια τοῦ Σωκράτους: οἱ παλιωνδίες, οἱ ἀντιφάσεις, ἡ ἀδυναμία του νὰ μείνῃ σταθερὸς σὲ μία θέση, ἡ ἐν τέλει μεταπρατικὴ ἀντίληψή του γιὰ τὴν θρησκευτικότητα (14e) ἀποκαλύπτουν τὴν πνευματικὴ του γύμνια καὶ τὸν καθιστοῦν εὐκολο στόχο τῆς σωκρατικῆς εἰρωνείας.

15. Ἡ συμβολικὴ ταύτιση τοῦ Σωκράτους μετὴν θεὰ ἐπιβεβαιώνεται ἐμμέσως καὶ ἀπὸ τὴν ἀρετὴ τῆς φιλάνθρωπίας τὴν ὁποία ὁ Σωκράτης διεκδικεῖ μεταξύ σοβαροῦ καὶ ἀστείου γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἡ λέξη αὐτὴ εἶναι μὲν πλατωνικὸ ἅπαξ, ἀλλὰ ἀπαντᾷ σὲ δύο διαλόγους τὸ συναφὲς ἐπίθετο φιλάνθρωπος. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις παραπέμπει στὴν ἔμπρακτη ἀγάπη τὴν ὁποία ἔχουν πρὸς τὸ ἀνθρώπινο γένος συγκεκριμένοι θεοί, ὅπως ὁ Έρως (Συμπ. 189d1) καὶ ὁ Κρόνος (Νόμ. 713d6). Δὲς τὸν Sulek 2010 γιὰ μιὰ εὐσύνοπτη ἀνασκόπηση τῆς σημασίας τοῦ ὄρου στὴν ἀρχαιότητα.

Ἄν ἡ ἀνάγνωση αὐτὴ εἶναι ἡ σωστή, τότε τὰ μυθικὰ πρόσωπα θὰ ἀποπνέουν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς κωμικῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ θεωρηθῇ ὁ *Εὐθύφρων* ὡς ἡ φιλοσοφικὴ ἐκδοχὴ τοῦ σικελικοῦ μίμου, κατὰ τὴν παράδοση τῶν σχετικῶν ἔργων τοῦ Σώφρονος. Ἐναλλακτικὰ, καὶ πλησιέστερα πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴ θεατρικὴ παράδοση, δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς πλατωνικὴ παραλλαγὴ μυθολογικῆς κωμωδίας ἢ σατυρικοῦ δράματος, λόγῳ τῆς σηλινώδους μορφῆς τοῦ Σωκράτους. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀφ' ἧς στιγμῆς οἱ ἱστορίες τῶν μυθικῶν προσώπων τοῦ διαλόγου εἶχαν ἤδη χρησιμοποιηθῇ στὴν δραματοποιίαν, ὅπως καταδεικνύουν ἡ κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνους *Δαίδαλος* καὶ ὁ σατυρικὸς *Πρωτεύς* τοῦ Αἰσχύλου. Ἡ καταληκτικὴ σκηνὴ τοῦ *Εὐθύφρωνος* μοιάζει σὰν νὰ ἐπισφραγίζῃ τὴν ἐρμηνεία αὐτῆ: ἓνας καταβεβλημένος ἀπὸ τὶς συνεχεῖς (ἀναποτελεσματικὲς) πρωτεϊκὲς μεταμορφώσεις τοῦ *Εὐθύφρωνος* φεύγει σχεδὸν τρέχοντας, σὰν τοῦ *Δαϊδάλου* τὰ αὐτόματα, ἀπὸ τὴν Βασίλειο Στοὰ καὶ ἓνας Σωκράτης νὰ τοῦ ἐκφράζῃ, δῆθεν ἀπελπισμένος, τὸ παράπονό του, τὸ ὁποῖο εἶναι στὴν πραγματικότητά του νικηφόρου ἤρωα ὁ κεκαλυμμένος σαρκαστικὸς καγχασμός.¹⁶

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάγνωση θὰ ἦταν ἐνδεχομένως ἀπολύτως σωστή, ἐὰν δὲν παρέβλεπε τὸ ἐξῆς κρίσιμο δεδομένο: σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ὁμηρικὸ *Μενέλαο* (καὶ κάθε ἄλλο ἤρωα ἐπικρατοῦντα ἐπὶ μιᾶς σχηματαμοιβοῦ θεότητος), ὁ Σωκράτης δὲν ἀκινητοποιεῖ τὸν δικό του *Πρωτέα*. Ἄρα δὲν θὰ ἀποκτήσῃ πρόσβαση στὴν μυστικὴ θεολογία τοῦ *Εὐθύφρωνος*. Διότι ὁ κατηγορηματικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ *Εὐθύφρων* δηλώνει πὼς γνωρίζει ἀκριβῶς τί συνιστᾷ εὐσέβεια καὶ τί ἀσέβεια (4e1-3, 5a1-2) καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα ἐδραία πεποιθήσή του ὅτι δικαίως θεωρεῖ τὸν πατέρα του ἔνοχο γιὰ τὸν ἐξ ἀμελείας φόνο ἐνὸς φονιᾶ (15d4-e1), ἔχουν πείσῃ τὸν Σωκράτη ὅτι ὁ συνομιλητῆς του κατέχει τὴν ἀληθινὴ γνῶση τῶν περὶ τὰ τῆς θρησκείας. Καὶ ἐπειδὴ τὴν χρειάζεται αὐτὴ τὴν γνῶση γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἑαυτό του στὸ δικαστήριον, ἡ ἀποτυχία του ἐδῶ τοῦ φράζει τὸν δρόμο πρὸς τὴν ἀθώωσή του (15e-16a). Ἐπομένως, στὴν καταληκτικὴ σκηνὴ ἡ ἀπογοήτευση τοῦ Σωκράτους εἶναι εἰλικρινής, ἐπειδὴ τοῦ εἶχαν καλλιεργηθῇ μεγάλες προσδοκίαι.

16. Ἡ μυθολογικὴ κωμωδία ὑπῆρξε τὸ δημοφιλέστερο εἶδος κωμικοῦ δράματος στὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ., ἂν καὶ εἶχε ἔντονη παρουσία ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Ἀρχαίας Κωμωδίας (πρβλ ἀντιστοίχως τοὺς Konstantakos 2014 καὶ Marsh 2020). Ἐνῶ ἡ παρουσία τοῦ σιληνόμορφου Σωκράτους ἀρκεῖ νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ σατυρικοῦ δράματος. Ὁ Sansone (2015) 26 σημ. 54 ἀναφέρεται στὸ ἐνδεχόμενον ὁ Θράσυλλος νὰ θεωροῦσε τὸν *Εὐθύφρονα* ὡς τὸ “σατυρικὸ δρᾶμα” τῆς πρώτης πλατωνικῆς τετραλογίας.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ Σωκράτους νὰ ἐκμαιεύσῃ τὴν μυστικὴ γνῶσιν ἀπὸ τὸν Εὐθύφρων συμβαδίζει μὲ τὴν ἀδυναμία τοῦ τελευταίου νὰ ἐκφράσῃ ἐλλόγως ὅ,τι ἔχει στὸ μυαλό του (οὐκ ἔχω ἔγωγε ὅπως σοι εἶπω ὁ νοῶ 10b6–7). Ἡ διπλῆ τους ἀπορία ἀποκρυσταλλώνεται στὸ ἀμοιβαῖο ἀδιέξοδο τῆς τελευταίας σκηνῆς: ὁ Σωκράτης ἀπογοητεύεται ἐπειδὴ δὲν θὰ συνεχιστῇ ἡ προσπάθεια· ὁ Εὐθύφρων δὲν θέλει νὰ συνεχίσῃ τὴν προσπάθεια ἐπειδὴ δὲν ἀντέχει νὰ ἀπογοητεύεται. Παρὰ τὴν κοινὴ ἀρχικὴ τους πρόθεσιν ἡ συζήτηση ἔχει τραβήξῃ σὲ μᾶκρος, διότι ἀδυνατοῦν νὰ συμφωνήσουν σὲ μία συγκεκριμένη διατύπωση. Ἐναλλάσσονται καὶ οἱ δύο στὸν ρόλο τοῦ παραγωγοῦ τῶν αὐτοκινήτων τοῦ Δαιδάλου — τὸν ὁποῖον ρόλο ἀμφοτέρω ἀποτάσονται. Ὁ Σωκράτης ἀδυνατεῖ νὰ ἐνσαρκώσῃ τὴν ἀτάραχην ἀκίνησιν τῆς Ἐστίας, ἐνῶ ὁ Εὐθύφρων μεταλλάσσεται σὲ ἕναν ἰδιόμορφον Πρωτέα ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει τὸν ἔλεγχον τῶν ἀδιαλείπτων μεταμορφώσεων του.

Ἐπομένως, τὰ μυθικὰ εἰκονοεἶδωλα τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου ἐκπορεύονται ἀπὸ ἕναν κόσμον ὅπου κυριαρχοῦν δυνάμεις ἰσχυρότερες ἀπὸ αὐτά, ἕναν κόσμον τραγωδικῆς κοσμοθέσεως, ὅπου ἡ αὐτοπραγμάτωση προϋποθέτει τὸ τίμημα τῆς αὐτογνωσίας. Ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτὴ δὲν εἶναι σὲ κανένα ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔργου τόσο ὑποβλητικὴ ὅσο στὴν τελευταία σκηνή. Ὁ Σωκράτης συνειδητοποιεῖ ὅτι ἔχασε διὰ παντὸς τὴν εὐκαιρίαν νὰ λάβῃ μιὰ σωτήρια γιὰ τὸν ἴδιον πληροφορίαν, ἐπειδὴ ἀπέτυχεν νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν συνομιλητὴ του νὰ τοῦ τὴν ἀποκαλύψῃ: εἶναι ἕνας Μενέλαος χωρὶς (τὸν τρόπο γιὰ νὰ βρῇ) τὴν Ὠραία Ἐλένη του. Ὁ Εὐθύφρων συνειδητοποιεῖ ὅτι ἡ ἀποτυχία του νὰ ἀντικρούσῃ τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ συνομιλητοῦ του ὀφείλεται στὴν δική του ἄγνοια: εἶναι ἕνας Πρωτέας χωρὶς μυστικόν. Ἐπειδὴ δὲν θὰ μπορέσῃ ποτὲ νὰ δώσῃ στὸν Σωκράτη ὅ,τι ἔχει ἀνάγκη, ἀποφασίζει νὰ ἀποχωρήσῃ καὶ νὰ τελειώσῃ τὴν συζήτησιν μαζί του μὲ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον κλείνει ὁ Σωκράτης στὸ δικαστήριον τὴν ὁμιλίαν του πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὸν ἀθώωσαν: ὥρα ἀπιέναι (Εὐθ. 15e4 = Ἀπολ. 42a2), ἡ ὥρα τοῦ ὑστάτου ἀποχαιρετισμοῦ.

4. ΕΝΑΣ ΠΡΟΦΗΤΗΣ ... ΜΑ ΤΙ ΠΡΟΦΗΤΗΣ!

Ὁ Εὐθύφρων δὲν ἐμφανίζεται συναισθηματικὰ φορτισμένος μόνο στὸ τέλος τοῦ διαλόγου. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς συζήτησεως βλέπει μὲ ἰδιαίτερη συμπάθεια καὶ δείχνει ἔντονον ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Σωκράτους, διότι αἰσθάνεται ὅτι τοὺς συνδέει ἐνὸς εἴδους ἐκλεκτικὴ συγγένεια. Ὅταν ἐνημερώνεται γιὰ τὸ περιεχόμενον τῆς κατηγορίας, τοῦ συμπαρίσταται καὶ δηλώνει ἀλληλέγγυος χωρὶς δεύτερη σκέψιν. Ὁ τρόπος μὲ

τὸν ὅποῖον διατυπώνει τὴν θέση του δὲν ἀφήνει περιθώρια παρερμηνειῶν (3b5-c5):

ΕΥΘ. *Μανθάνω, ὦ Σώκρατες· ὅτι δὴ σὺ τὸ δαιμόνιον φῆς σαυτῷ ἐκάστοτε γίνεσθαι, ὡς οὖν καινοτομοῦντός σου περὶ τὰ θεῖα γέγραπται ταύτην τὴν γραφήν, καὶ ὡς διαβαλῶν δὴ ἔρχεται εἰς τὸ δικαστήριον, εἰδὼς ὅτι ἐνδιάβολα τὰ τοιαῦτα πρὸς τοὺς πολλούς. καὶ ἐμοῦ γάρ τοι, ὅταν τι λέγω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περὶ τῶν θείων, προλέγων αὐτοῖς τὰ μέλλοντα, καταγελῶσιν ὡς μαινομένου· καίτοι οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀληθὲς εἶρηκα ὧν προεῖπον, ἀλλ' ὅμως φθονοῦσιν ἡμῖν πᾶσιν τοῖς τοιούτοις. ἀλλ' οὐδὲν αὐτῶν χρὴ φροντίζειν, ἀλλ' ὁμόσε ἵεσθαι.*

Τὸ σχόλιο τοῦ Εὐθύφρονος χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο (3b5-9) ἐξηγεῖ γιατί ὁ Μέλητος ἐπέλεξε νὰ κατηγορήσῃ τὸν Σωκράτη γιὰ ζητήματα ἀπτόμενα τῆς προσωπικῆς πίστεως πρὸς τοὺς πατρώους θεούς. Κατὰ τὴν ἀποψή του, ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς ἦταν ἰδιαίτερος προστατευτικὸς μὲ τὴν θρησκεία του καί, ἐπομένως, προκατειλημμένος ἔναντι ὁποιοῦδήποτε ὑπῆρχε ἡ ὑπόνοια ὅτι τὴν ὑπενόμεινε· γι' αὐτὸ καὶ σὲ μία τέτοια δίκῃ ἢ πολιτικῇ ἀγωγῇ βρισκόταν σὲ πλεονεκτικὴ θέση, ἀσχετῶς τοῦ ἐὰν ἡ κατηγορία ἦταν βάσιμη ἢ συκοφαντικῇ (ὡς διαβαλῶν... ἐνδιάβολα τὰ τοιαῦτα πρὸς τοὺς πολλούς b8-9). Πολλῶ δὲ μάλλον στὴν περίπτωση τοῦ Σωκράτους, ὁ ὅποῖος εἶχε δώσει τὴν τέλεια ἀφορμὴ μὲ τὴν κατὰ καιροὺς παραδοχὴ του περὶ τοῦ προσωπικοῦ του δαιμονίου (b5), τῆς θεϊκῆς φωνῆς τὴν ὁποία ἄκουγε μόνο αὐτός. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ βεβαιότητα μὲ τὴν ὁποία ὁ Εὐθύφρων ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Σωκράτης κατηγορεῖται ἐπειδὴ τόλμησε νὰ νεωτερίσῃ, νὰ εἰσαγάγῃ ἀλλαγές στὴν ἀντίληψη καὶ τὴν σχέση τῶν Ἀθηναίων μὲ τὰ θεῖα (ὡς... καινοτομοῦντός σου περὶ τὰ θεῖα (b6-7)).

Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ὁ Εὐθύφρων ἀντιδρᾷ ὅπως θὰ ἀντιδρούσε ὁ ὁποιοσδήποτε φίλα προσκείμενος στὸν Σωκράτη Ἀθηναῖος. Διαφοροποιεῖται ὅμως ἀπὸ ἄλλους κατὰ τὸ ὅτι ταυτίζεται μαζί του, ἐπειδὴ θεωρεῖ ὅτι ἡ διώξῃ του ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ τὰ ἀντισυμβατικὰ θρησκευτικὰ του πιστεύω. Τὸν βλέπει ὡς θῦμα ἐκφοβισμοῦ ἀπὸ ἕναν ἀγνώμονα καὶ ζηλόφθονα ὄχλο καὶ τὸν ἀναγνωρίζει σὰν ἕναν ὁμοιοπαθοῦντα ἀδίκως πάσχοντα (φθονοῦσιν ἡμῖν πᾶσι τοῖς τοιούτοις c3-4). Γι' αὐτὸ καὶ στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ σχολίου του καταθέτει τὴν δική του σχετικὴ ἐμπειρία. Ὅποτε προλέγει τὰ μελλούμενα ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου οἱ Ἀθηναῖοι τὸν λένε τρελλὸ καὶ τὸν χλευάζουν (καταγελῶσιν ὡς μαινομένου c2).

Ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ προγνώσεις τοῦ ἐπαληθεύωνται καὶ ἀποδεικνύωνται προφητικές, ἀκόμη καὶ τότε δὲν τοῦ ἀποδίδονται τὰ εὖσημα.

Στὴν προσπάθειά του, βεβαίως, νὰ παρουσιάσῃ τὸν Σωκράτη σὰν ὁμογάλακτο ὁ συνομιλητῆς του παραβλέπει ὠρισμένες οὐσιώδεις διαφορὲς μεταξύ τους. Ὁ ἓνας εἶναι ἐπαγγελματίας μάντης, ὁ ἄλλος ἓνας (πρώην;) χειρῶναξ ὁ ὁποῖος ἀκούει φωνές· ὁ ἓνας ἐκτίθεται δημοσίᾳ καὶ ἀγορεύει στὴν ἐκκλησία, ὁ ἄλλος προτιμᾷ τὴν κατ' ἰδίαν συνομιλία. Καὶ τὸ σπουδαιότερο, ἡ ἀντίδραση τοῦ δήμου ἀπέναντί τους ἀπέχει παρασάγγας: μὲ τὸν Εὐθύφωνα κάνουν τὴν πλάκα τους καὶ τὶς ἀγορεύσεις του τὶς ἀντιμετωπίζουν σὰν ἐπιθεωρησιακὰ νούμερα· τὸν Σωκράτη, ὅμως, τὸν θεωροῦν ἀπειλὴ καὶ τὸν ὀδηγοῦν σὲ δίκη μὲ κατηγορία ἢ ὁποῖα ἐπισύρει τὴν θανατικὴ ποινή.¹⁷

Παρὰ τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς προσεγγίσεώς του ὁ Εὐθύφρων ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως πῶς κατασκευάζεται ἓνα βασικὸ ἐπιχείρημα τοῦ κατηγορητηρίου. Εἶναι ἀναμενόμενο ὅτι σὲ μία γραφὴν ἀσεβείας οἱ κατηγοροὶ τοῦ Σωκράτους θὰ προτάξουν τὴν προσωπικὴ του σχέση μὲ τὸ δαιμόνιον ὡς προσβολὴ πρὸς τοὺς ἀνεγνωρισμένους ἀπὸ τὴν πόλη θεοῦς — ἰδιαιτέρως ἐὰν παρόμοια στάση ἀκολουθοῦσαν καὶ οἱ νεαροὶ μαθητές του. Συγχρόνως ὁ Εὐθύφρων παίρνει θέση ὑπὲρ τοῦ Σωκράτους δηλώνοντας ἐξ ἀρχῆς πῶς πρόκειται γιὰ συκοφαντία, γιὰ κλασσικὴ περίπτωση “δολοφονίας χαρακτῆρος”: μὲ δεδομένη τὴν διαρκῆ καχυποψία ἐνὸς θρησκευομένου ἀθηναϊκοῦ δήμου ἡ γραφὴ ἀσεβείας ἀποτελοῦσε ἀσφαλὲς μέσο γιὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ πολιτικοῦ ἀντιπάλου.¹⁸

Φυσικὰ δὲν τίθεται θέμα ὅτι τὰ κίνητρα τῆς συγκεκριμένης ποινικῆς διώξεως ὑπῆρξαν ἐπὶ τῆς οὐσίας πολιτικά: ὁ Σωκράτης ἔπρεπε νὰ ἐκτελεστῇ ἐπειδὴ θεωρήθηκε ἰδεολογικὸς καθοδηγητῆς τοῦ Κριτία

17. Τὴν σημαντικὴ αὐτὴ διαφοροποίηση δὲν τὴν ἔχει ἀκόμη ἀντιληφθῆ ὁ Εὐθύφρων, ἐξ οὗ καὶ κλείνει τὸ σχόλιό του σὲ τόνο ἀπαξιωτικὸ γιὰ τοὺς κατηγοροὺς τοῦ Σωκράτους: τὸν καλεῖ νὰ τοὺς γράψῃ κανονικά (οὐδὲν αὐτῶν χρὴ φροντίζειν) καὶ νὰ περάσῃ στὴν ἀντεπίθεση (ὁμόσε ἰέναι c5). Ὅταν ὅμως συνειδητοποιῆ τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως, τότε δηλώνει μὲ εἰλικρίνεια ὅτι δὲν θὰ ἤθελε νὰ βρεθῆ στὸ ἔλεος τοῦ λαϊκοῦ δικαστηρίου (3d3–4).

18. Ἡ κατατοπιστικώτερη εὐσύνοπτη εἰσαγωγή στὸ ἀθηναϊκὸ δικαϊκὸ σύστημα εἶναι ὁ Harris (2021). Γιὰ τὴν γραφὴν ἀσεβείας βλ. τοὺς Delli Pizzi (2011)· Filonik (2013)· Gagarin (2013) 71–8· Eidinow (2016) 48–52. Γιὰ τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους κλασσικὸ ἔργο ἀναφορᾶς εἶναι ὁ συλλογικὸς τόμος τῶν Destrée καὶ Smith (2005), ἐνῶ ἡ τρέχουσα ἔρευνα ἀποτυπώνεται στὰ ἄρθρα τῶν Brandt (2017) καὶ Ehli (2018)· πρβλ. ἐπίσης καὶ τὸν Ἀποστολίδη (2015) 563–71. Τὰ κατατοπιστικώτερα πρόσφατα ἀφηγήματα γιὰ τὴν δίκη τοῦ Σωκράτους ἀπαντοῦν στὰ ἔργα τῶν Cartledge (2009) 76–90· Evans (2010) 208–40· Carawan (2013) 203–31· Filonik (2013) 52–7· Rubel (2014) 146–57· Ἀποστολίδη (2015) 590–616· Ober (2016)· Pownall (2018)· Moore (2020) 157–93.

καὶ τοῦ ἀνατραπέντος καθεστῶτος τῶν Τριάκοντα καὶ διαχρονικὸς ὑπονομευτῆς τῶν δημοκρατικῶν φρονημάτων. Αὐτὸ βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο ἔπαιξε τὸ ρόλο τοῦ προκαλύμματος καπνοῦ — κάθε ἄλλο. Ἄλλωστε, ἕνας ἀπὸ τοὺς κεντρικοὺς πυλῶνες τῆς αὐτοεικόνας τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας ὑπῆρξε ἡ θρησκευτικὴ της θεμελίωση ὡς φιλοθέου πολιτείας· ἔτσι ὅπως αὐτὴ ἐγγράφεται, ἐπὶ παραδείγματι, στὶς ἱεροπραξίες πρὶν ἀπὸ τὶς συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου ἢ στὴν ἐπιλογή ἀπὸ τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν τῶν ἐπώνυμων ἡρώων οἱ ὁποῖοι θὰ ἔθεταν ὑπὸ τὴν σκέπη τους τὶς δέκα νέες κλεισθένειες φυλές. Ὁ βαθιὰ θρησκευόμενος ἀθηναϊκὸς δῆμος βρισκόταν πάντοτε σὲ ἐτοιμότητα γιὰ νὰ καταστείλῃ τὶς ἐνδεχόμενες ἀπειλὲς κατὰ τῶν θεῶν του, ὅπως μαρτυροῦν οἱ καταδίκες γιὰ ἀθεΐα ξένων διανοουμένων καὶ θρησκευτικῶν λειτουργῶν ξένων λατρείων ἢ ἡ ἐκραγεῖσα ἀνακριτικὴ καὶ δικαστικὴ ὑστερία μὲ ἀφορμὴ τὸ σκάνδαλο τῶν Ἐρμοκοπιδῶν.¹⁹

Σὲ ἓνα τέτοιο περιβάλλον ἦταν ἀναμενόμενο ἡ προνομιακὴ σχέση τοῦ Σωκράτους μὲ τὸν θεὸ του νὰ θεωρηθῆ πράξις ἱερόσυλη καὶ ἀσεβῆς — εἰδικὰ ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἡ ἐπικοινωνία δὲν ὑπέκειτο σὲ διαμεσολάβηση ἀπὸ τοὺς ἀνεγνωρισμένους ἀπὸ τὸ κράτος θρησκευτικοὺς διαύλους.²⁰ Ἡ ρητὴ δῆλωση τοῦ Σωκράτους τῆς Ἀπολογίας, ὅτι ὁ Μέλητος εἶχε ὑπ' ὄψιν του τὸ σωκρατικὸ δαιμόνιον ὅταν μιλοῦσε γιὰ καινοφανεῖς θεότητες (31c-d), ἐπιβεβαιώνει ὅτι ὁ Εὐθύφρων εἶναι αὐθεντία στὰ θεολογικὰ θέματα, διότι κατάλαβε (μανθάνω 3b5) ἀμέσως καὶ σωστὰ τὸ ὑπόρρητο κείμενο πίσω ἀπὸ τὴν διατύπωση τοῦ κατηγορητηρίου. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴν ἀπαξιωτικὴ, στὰ ὄρια τῆς ὕβρεως, συμπεριφορὰ τῶν Ἀθηναίων

19. Τὴν θεματολογία τῶν δύο τελευταίων παραγράφων τὴν ἀναλύει διεξοδικὰ ὁ Rubel (2014). Ὁ θεοκρατικὸς χαρακτήρας τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας συζητεῖται ἐπίσης ἀπὸ τοὺς Evans 2010· Jameson 2014, 232–69· Shapiro 2016. Γιὰ τὶς δίκες μὲ τὴν κατηγορία τῆς ἀθεΐας βλ. τοὺς Rubel (2014) 18–45· Whitmarsh (2015) 128–37· Winarczyk (2016). Ὁ Versnel (1990) 102–31 πραγματεύεται τὴν εἴσοδο ξένων θεοτήτων στὸ ἀθηναϊκὸ πάνθεον, ὅπου καὶ ἀναφέρεται στὴν καταδίκη ἐνὸς μητραγύστου, δηλαδή ἐνὸς ἱερέα τῆς φρυγικῆς Κυβέλης (108–9)· πρβλ καὶ τὸν Rubel (2014) 106. Τὸ σκάνδαλο τῶν Ἐρμοκοπιδῶν πραγματεύονται οἱ Furlley 1996· Hamel 2012· Rubel (2014) 74–98.

20. Ὁ Cartledge (2009) περιγράφει μὲ τὸν πιὸ γλαφυρὸ τρόπο τὴν συνέργεια θρησκείας καὶ πολιτικῆς στὴν περίπτωση τοῦ Σωκράτους, ὅταν ὑποστηρίξῃ πῶς “τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης τοῦ Σωκράτους... πρέπει νὰ λειτούργησε μὲ τρόπο παρόμοιο μὲ ἐκείνον μιᾶς συλλογικῆς πολιτικῆς τελετουργίας καθαρῶν καὶ ἐπανενσωμάτωσης: ἀποκαθαίροντας τὸ σῶμα τῶν πολιτῶν μέσῳ τῆς ἀπαλλαγῆς του ἀπὸ τὸν καρκινικὸ ἄθρησκο προδότη καὶ τῆς ἐπαναδιαπλάσεώς του ἐπὶ ἀνανεωμένης δημοκρατικῆς βίας” (89· ἡ μετάφραση δική μου).

πρὸς τὸ πρόσωπό του, τὴν ὁποία περιγράφει ἀμέσως μετά, ἐνέχει στοιχεῖα αἰφνιδιαστικῆς ἀντικλιμάκωσης.²¹

Υπάρχουν δύο τρόποι νὰ ἀναγνωσθῆ ἡ συγκεκριμένη σκηνή. Ὁ ἓνας υἰοθετεῖ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου: ὁ μάντης Εὐθύφρων εἶναι ἓνας αὐτόκλητος Νοστράδαμος — χωρὶς ὅμως τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Γαλλοεβραίου συναδέλφου του. Σὰν τοὺς σημερινοὺς τηλεαγγελιστὲς ἢ τοὺς νεοταξίτες γκουρὸ τῆς αὐτοπραγμάτωσης, δὲν χάνει εὐκαιρία νὰ ἐκθέτῃ τὶς προβλέψεις του, χωρὶς νὰ ἀπογοητεύεται ἀπὸ τὰ γιοῦχα καὶ τὴν καζούρα τῶν συμπολιτῶν του. Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ ὅλη περιγραφή μοιάζει βγαλμένη ἀπὸ ἐπεισόδιο κωμωδίας, μὲ τὸν Εὐθύφωνα στὸν ρόλο τοῦ ἐπιτηδεῖου ἀντιπάλου τοῦ ἥρωος τὸν ὁποῖον ὁ Χορὸς ἐκδιώκει κακὴν κακῶς ἀπὸ τὴν σκηνή (ὅπως συμβαίνει, γιὰ παράδειγμα, στοὺς ἀριστοφανικοὺς *Ἰππῆς* ἢ τοὺς *Ὅρνιθες*).

Ὁ ἄλλος τρόπος υἰοθετεῖ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ Εὐθύφρονος: οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι φθονεροί, κακεντρεχεῖς καὶ ἀρνοῦνται νὰ παραδεχθοῦν τὸ προφητικὸ του χάρισμα. Ἡ ἄρνησή τους εἶναι ἀνεξήγητη καὶ ἐρμηνεύεται μόνο ὡς δεῖγμα ἐμπαθείας διότι ὅλες του οἱ προβλέψεις ἔχουν ἐπαληθευθῆ (οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀληθὲς εἶρηκα ὧν προεῖπον 3c3). Ὁ μάντης ὑφίσταται τὴν κατ' ἐπανάληψη καὶ κατ' αὐτὸν ἀδικαιολόγητη ἀπόρριψη ἀπὸ τὴν κοινότητά του ὡς εἰδικῶς ἐπὶ τῶν μελλομένων. Παρὰ ταῦτα ἐπιμένει νὰ διακηρύττῃ τὶς δικές του ἀλήθειες, ἂν καὶ δὲν ἔχη λόγο νὰ ἐλπίζει ὅτι θὰ βρῆ κάποτε ἀνταπόκριση.²²

Δὲν θὰ ἦταν, ἐπομένως, ἄτοπος ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Εὐθύφρων ἀντιπροσωπεύει τὴν πλατωνικὴ ἐκδοχὴ τῆς μυθικῆς Κασσάνδρας: καὶ ἡ κόρη τοῦ Πριάμου καὶ ὁ Ἀθηναῖος ὁμότεχνός της, ἂν καὶ προβλέπουν μὲ ἀκρίβεια τὰ μελλόμενα, δὲν θὰ εἰσακουσθοῦν ποτὲ ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τους. Μάλιστα ἡ ἀναλογία αὐτῆ ἐξικνεῖται πολὺ πέρα τῆς κοινῆς χαρακτηρολογικῆς συνισταμένης τοῦ περιθωριοποιημένου προφήτη. Διότι γιὰ τοὺς Ἀθηναίους ὁ δικός τους Νοστράδαμος ἀπὸ τὴν Νταοῦ Πεντέλης — ἡ σημερινὴ ὄνομασία τῆς περιοχῆς ὅπου ἐντοπίζεται

21. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι οἱ μάντιες γίνονταν συχνὰ ἀντικείμενο σάτιρας στὴν ἀρχαία κωμωδία. Πρβλ. τὸν Smith (1989).

22. Ὁ Flower (2008) συνοψίζει τοὺς πιθανοὺς λόγους τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Ἀθηναίων ὡς ἑξῆς: “Πρέπει νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὸ χωρίο ὅτι ὅλοι οἱ μάντιες χλευάζονταν ἢ, ἔστω, ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴν ἀποκοτιὰ νὰ προφητεύουν τὸ μέλλον; Ἐκπροσωπεῖ ὁ Εὐθύφρων ἓναν νέο τύπο μάντεως ἀναφύοντος στὴν Ἀθήνα κατὰ τὰ τέλη τοῦ πέμπτου αἰῶνος; Ἡ ὀφείλουμε νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι ὁ Εὐθύφρων, ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης, ἦταν ἀσυνήθιστος χαρακτήρας; Δὲν δημοσιοποιεῖ ὁ κάθε μάντης τόσο παράτολμα προγνώσεις κι ἔτσι ὁ κάθε μάντης δὲν χλευαζόταν. Ὁ Εὐθύφρων, ἐὰν φυσικὰ πρόκειται γιὰ ὑπαρκτὸ πρόσωπο, σίγουρα δὲν ἦταν ἡ τυπικὴ περίπτωση μάντη” (142· ἢ μετάφραση δική μου).

ὁ ἀρχαῖος δῆμος τῶν Προσπάλτων — εἶναι πρόσωπο φαιδρὸ καὶ τὸν κοροϊδεύουν γιὰ τὸν κατ' αὐτοὺς παραληρηματικὸ τοῦ λόγου· εἶτε ἐπειδὴ τὸν θεωροῦν ψώνιο, ἄρα ἀδαῆ καὶ ἀναξιόπιστο, εἶτε ἐπειδὴ πιστεύουν ὅτι ὄντως δὲν στέκει καλὰ στὰ μυαλά του (*καταγελῶσι ὡς μαινομένου* 3c2). Ὁ προφήτης ὅμως τοῦ ὁποῖου οἱ προγνώσεις, ἂν καὶ ἀληθεῖς, ἀντιμετωπίζονται ὡς ἀποκυήματα ψυχικῆς διαταραχῆς καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ λοιδορεῖται ἔχει τὸ ἐνδιαίτημα, ἐνδεχομένως καὶ τὸν καταγωγικὸ τοῦ τόπο, στὴν τραγικὴ σκηνή.

Ἐκεῖ, στὸ πρόσωπο τῆς Κασσάνδρας ἀπὸ τὸν *Ἀγαμέμνονα* τοῦ Αἰσχύλου ἐμφανίζεται ὡς σκηνικὸς χαρακτήρας ὁ *καταγέλαστος μαινόμενος* μάντης. Ὅταν ἡ Τρωαδίτισσα πριγκήπισσα ὀλοκληρώνη τὴν προφητεία της γιὰ τοὺς ἐπικειμένους φόνους στὸν οἶκο τῶν Ἀτρειδῶν, ρίχνει στὸ ἔδαφος τὸ σκῆπτρο καὶ τὰ στεφάνια της, σύμβολα μιᾶς μαντικῆς τέχνης τὰ ὅποια μόνο ὡς κοροϊδία μπορεῖ νὰ τὰ δῆ (τί δῆτ' ἐμαντῆς καταγέλωτ' ἔχω τάδε, / καὶ σκῆπτρα καὶ μαντεῖα περὶ δέρη στέφη; 1264–5), διότι τῆς ἐπέφεραν συμφορὲς καὶ τὴν χλεύη τῶν ἐχθρῶν της (*κὰν τοῖσδε κόσμοις καταγελωμένην... / φίλων ὑπ' ἐχθρῶν* 1271–2). Καὶ βεβαίως βασικὸς της ἐχθρὸς εἶναι ἡ Κλυταιμνήστρα, ἡ ὁποία, προτοῦ κὰν ἡ Κασσάνδρα ἀνοίξῃ τὸ στόμα της, τὴν ἀπαξιῶνει ἀποκαλῶντας τὴν ζουρλή (*ἧ μαινεταιί γε καὶ κακῶν κλύει φρενῶν* 1064).²³

Τὸν συγκεκριμένο τυπολογικὸ χαρακτήρα τοῦ τραγικοῦ θεάτρου ἔχει προφανῶς ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Πλάτων ὅταν φιλοτεχνῇ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀθηναίου μάντη ὡς ὁμιλητοῦ στὴν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου. Ἡ ἀδυναμία ἐπικοινωνίας μὲ τὸν λαό του, λόγω τῆς ἀρνήσεως τῶν ὁμοφύλων του νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν προνομιακὴ του σχέση μὲ τὴν θεότητα, συνιστᾷ τὸ πρῶτο σημεῖο ἐπαφῆς μεταξὺ Κασσάνδρας καὶ Εὐθύφρονος.²⁴ Τὸ δεύτερο εἶναι ἡ ἐπαλήθευση τῶν προβλέψεών τους. Οἱ σοροὶ τῶν δολοφονημένων ἐραστῶν στὴν ἐξοδο τοῦ *Ἀγαμέμνονος* καὶ τῶν *Χοηφόρων* μαρτυροῦν ὅτι ἐπληρώθη τὸ ρηθὲν ὑπὸ τῆς προφήτιδος. Ἐνῶ καὶ ἡ πεποιθήση τοῦ Σωκράτους τῆς *Ἀπολογίας* πῶς, ἐπειδὴ καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς ἡμέρας τῆς δίκης τὸ δαιμόνιον τοῦ σίγησε, ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου εἶναι

23. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ μύθου τῆς Κασσάνδρας στὴν ἐλληνικὴ καὶ τὴν ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα ἀναλύεται ὑποδειγματικὰ ἀπὸ τὴν Pillinger (2019). Τὸ πρῶτο κεφάλαιο (28–73) εἶναι ἀφιερωμένο στὴν αἰσχύλειο ἡρώιδα.

24. Νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἀπόρριψη τῶν θεοφορουμένων προσώπων ἀπὸ τὸ κοντινὸ τους περιβάλλον (οἰκογένεια, χωριό, πόλη) εἶναι ἐγγεγραμμένη στὴν διαχρονία τῆς ἐλληνικῆς θρησκευτικότητος, εἶτε πρόκειται γιὰ τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ στὸ *κατὰ Λουκᾶν* (*ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ* δ 24) εἶτε γιὰ τὴν γνωστὴ παροιμία *ντόπιος ἅγιος δὲν δοξάζεται*.

για τὸ καλὸ του (40a-c), ἐπιβεβαιώνει τὴν πρόρρηση τοῦ Εὐθύφρωνος ὅτι ὁ δικαστικὸς ἀγῶνας τοῦ Σωκράτους θὰ ἔχῃ εὐτυχή κατάληξη (σύ τε κατὰ νοῦν ἀγωνιῇ τὴν δίκην 3e5).²⁵

Τὸ τρίτο εἶναι ἡ ἀποξένωση ἀπὸ τὸν ἐν μαντικῇ ὁμοτέχνο τους. Ἡ Κασσάνδρα κατηγορεῖ τὸν Ἀπόλλωνα ὅτι τῆς ἐξουδετέρωσε τὸ προφητικὸ χάρισμα (1269–70) καὶ παρέμεινε θεατῆς, ὅταν γινόταν ἡ χλεύη τῶν ἐχθρῶν της (1270–2). Τὰ λόγια της φανερώουν ὅτι βιώνει ἕνα αἴσθημα ἐγκατάλειψης ἀπόλυτο: ἡ ὑπαρξιακὴ κραυγὴ της κορυφώνεται ὅταν διαπιστώνῃ ὅτι τὴν ὁδηγεῖ στὸν θάνατο ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος τὴν ἔκανε μάντισσα κατ’ εἰκόνα καὶ ὁμοιώσή του (καὶ νῦν ὁ μάντις μάντιν ἐκπράξας ἐμὲ / ἀπήγαγ’ ἐς τοιάσδε θανασίμους τύχας 1275–6). Τὸ δίστιχο συμπυκνώνει τὴν αἰφνίδιο κατάρρευση τῆς μεταξύ τους ἐπικοινωνίας: ἡ σχέση δασκάλου — (ἐπιδόξου) ἔραστοῦ καὶ μαθητευομένης — (ἀπροθύμου) ἔρωμένης, ἐλέω τῆς ματαιωθείσης ἐρωτικῆς ἐπαφῆς, μεταλλάσσεται σὲ σχέση ἡθικοῦ αὐτουργοῦ καὶ θύματος φόνου ἐκ προμελέτης.

Ἀντιθέτως, στὸ δεύτερο ζευγὸς μάντεων ἡ ἀμοιβαία ἀπομόνωση τελεῖται ἀθορύβως καὶ σχεδὸν ἀνεπαισθήτως. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Σωκράτους ὁ Εὐθύφρων ἀναγνωρίζει ἕναν ἰδιόρρυθμο συνάδελφό του, ὁ ὁποῖος διώκεται γιὰ τὴν διδασκαλία του ὑπὲρ τῆς ἀπορρίψεως τῶν παραδοσιακῶν θεῶν καὶ τῆς ἀντικαταστάσεώς τους ἀπὸ καινούργιες θεότητες. Σὲ αὐτὸν βλέπει τὸν ὁμοϊδεάτη, τὴν ἀδελφὴ ψυχῇ, τὸν ἀδίκως διωκόμενο γιὰ τὴν ἀποκλίνουσα ἀπὸ τὴν νόρμα προσωπικὴς θρησκευτικῆς του πεποιθήσεις. Γι’ αὐτὸ καί, ὅταν διαπιστώνῃ τὴν ἀδυναμία του νὰ τοῦ διδάξῃ τί σημαίνει ὀσιότης, σοκάρεται καὶ ἀντιδρᾷ μὲ θυμὸ (11b-d). Μέχρις ὅτου ἀρχίσῃ νὰ γεννᾶται ἐντὸς του ἡ ὑποψία ὅτι ἡ ἀποτυχία του ἴσως νὰ μὴν ὀφείλεται στὴν ὑπονόμευση ἐκ μέρους τοῦ ἀπειθοῦς Σωκράτους, ἀλλὰ στὴν δική του ἔνδεια. Διότι ὁ ἐπαγγελματίας μάντης ἐνδέχεται, ὄντως, νὰ μὴν κατέχῃ τὴν γνώση τὴν ὁποία χρειάζεται ὁ ἔρασιτέχνης συνάδελφός του γιὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν θανατικὴν καταδίκη. Ἔτσι, ὅ,τι ξεκίνησε ὡς σχέση (προθύμου) δασκάλου

25. Ἡ ἀκριβὴς μετάφραση τοῦ χωρίου εἶναι “κι ἐσὺ θὰ δώσης τὸν ἀγῶνα σου στὴν δική σου δίκη ὅπως θὰ τὸ ἤθελες κι ἐγὼ πιστεύω ὅτι θὰ κάνω τὸ ἴδιο στὴν δική μου” (γιὰ τὴν σχετικὴ ἀπόδοση τοῦ ἐμπροθέτου κατὰ νοῦν πρβλ. Μενέξ. 247d7). Ἄν καὶ ὁ Εὐθύφρων προφανῶς ἐνοῶ τὴν ἀθώωση τοῦ φίλου του, κάτι τὸ ὁποῖο δὲν συνέβη, παρὰ ταῦτα τὰ λόγια του ἀποτυπώνουν ἀκριβῶς τὴν πραγματικότητα, ἔτσι τοῦλάχιστον ὅπως τὴν ἐκλαμβάνει ὁ Σωκράτης. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι, ὅποτε ὁ Εὐθύφρων προσκαλεῖται νὰ μιλήσῃ γιὰ μελλοντικὰ γεγονότα, ἔστω καὶ στὸ ἀνεπίσημο περιβάλλον μιᾶς φιλικῆς συζήτησης ὅπως ἐδῶ, ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ ἴδιος δὲν τὸ συνειδητοποιῇ, θὰ δίνει πάντοτε τὴν σωστὴ ἀπάντηση.

καί (ὑπερπροθύμου) μαθητευομένου διολισθαίνει, ἐλέω τῆς ματαιωθείσης διαλεκτικῆς ἐπαφῆς, σὲ σχέση (ἀκουσίου) ἠθικοῦ συναυτουργοῦ καὶ θύματος φόνου ἐκ προμελέτης.

Ἡ ἐσπευσμένη ἀποχώρηση τοῦ Εὐθύφρονος ἢ ὁποία σηματοδοτεῖ καὶ τὸ τέλος τοῦ διαλόγου εἶναι ἢ ἔργω ὁμολογία του ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ ἐπικοινωνήσῃ, πόσω μᾶλλον νὰ συμπαραταχθῇ, μὲ τὸν μοναδικὸ ἀνάμεσα στοὺς Ἀθηναίους φυσικὸ του σύμμαχο. Ἡ ὑπαρξιακὴ του μοναξιά εἶναι ἢ δική του τραγωδία. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ καταφάσκειται ἢ οὐσιώδης διαφορὰ μετὰ τῆς πλατωνικῆς Κασσάνδρας καὶ τοῦ μυθικοῦ της ἀρχετύπου. Τὸ τίμημα τῆς ματαιωμένης ἐπαφῆς μὲ τὸν Σωκράτη εἶναι ἢ κρίση συνειδήσεως τὴν ὁποία προξενεῖ ἢ ἐπίγνωση τῆς ἀγνοίας ἢ, ἔστω, ἢ δυστοκία στὴν μετάδοση τῆς γνώσης. Τὸ τίμημα τῆς ματαιωμένης ἐπαφῆς μὲ τὸν Ἀπόλλωνα εἶναι ὁ θάνατος: πρῶτα ὁ κοινωνικός (ὡς παράφρονος), στὴν συνέχεια ὁ ὑπαρξιακός (ὡς αἰχμαλώτου παλλακίδος τοῦ κατακτητοῦ) καὶ τέλος ὁ φυσικός ἀπὸ τὰ χέρια τῆς συζύγου τοῦ βιαστή/ἐραστῆ της.

Δὲν εἶναι ὁ Εὐθύφρων ὁ μάντης ὁ ὁποῖος πέπτρωται νὰ βιώσῃ μοῖρα ἀνάλογη μὲ τῆς Κασσάνδρας. Δὲν τὸ γνωρίζει ἀκόμη ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Ἄρχοντα Βασιλέα θὰ τεθῇ σὲ κίνηση ὁ μηχανισμὸς θανάτου γιὰ νὰ συναντήσῃ ὁ γιὸς τῆς μαμμῆς τὸ προδιαγεγραμμένο τέλος του. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Πλάτων γενεαλογεῖ δραματουργικὰ καὶ τοὺς δύο ἥρωές του ἀπὸ τὴν αἰσχύλειο Κασσάνδρα. Ὁ ἐπαγγελματίας μάντης μεταγράφει τὸ μοτίβο τῆς προφητίδος, ἀλλὰ χωρὶς τὴν τραγικὴ κατάληξη ἐκείνης. Ὅμως ὁ ἕτερος Καππαδόκης, ὁ κατὰ δήλωσή του κάτοχος μαντικῆς γιὰ προσωπικὴ του χρῆση καὶ μόνο (εἰμί δὴ οὖν μάντις μὲν, οὐ πάνυ δὲ σπονδαῖος, ἀλλ' ὡσπερ οἱ τὰ γράμματα φαῦλοι, ὅσον μὲν ἐμαυτῷ μόνον ἱκανός, Φαῖδρο. 242c3-5) δὲν εἶναι οὔτε καταγέλαστος οὔτε μαινόμενος γιὰ νὰ περιοριστοῦν οἱ Ἀθηναῖοι στὴν ἀπαξίωσή του διὰ τῆς χλεύης. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἀκίνδυνο Εὐθύφρονα, ὁ Σωκράτης ἦταν πολὺ σκληρὸς γιὰ νὰ (μὴν) πεθάνῃ.²⁶

26. Γιὰ τὴν δίκη τοῦ Σωκράτους ὡς δίκη πολιτικὴ πρβλ. τὸν Ober (2016), ὁ ὁποῖος εὐστοχα παρατηρεῖ ὅτι “ὁ Μέλητος ἔβλεπε τὸν Σωκράτη ὡς ἐχθρὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους καὶ κατὰ συνέπεια σκόπευε νὰ τὸν ἐξαφανίσῃ” (70· ἢ μετάφραση δική μου).

5. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΜΕ ΤΑ ΜΑΛΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΓΑΜΨΗ ΤΗΝ ... ΜΥΤΗ

Όταν ο Εὐθύφρων μαθαίνει ότι ο Σωκράτης θὰ παρουσιαστῆ ἐνώπιον τοῦ Ἄρχοντος Βασιλέως ὡς κατηγορούμενος, ἐπιθυμεῖ νὰ μάθη ποιός τὸν σέρνει στὰ δικαστήρια (*Τίς οὗτος;* 2a7). Ἴδου τί λέει ὁ Σωκράτης (a8-11):

ΣΩ. *Οὐδ' αὐτὸς πάνν τι γινώσκω, ὦ Εὐθύφρων, τὸν ἄνδρα· νέος γάρ τίς μοι φαίνεται καὶ ἀγνώσ· ὀνομάζουσι μέντοι αὐτόν, ὡς ἐγῶμαι, Μέλητον. ἔστι δὲ τῶν δῆμων Πιπθεύς, εἴ τινα νῶ ἔχεις Πιπθέα Μέλητον, οἷον τετανότριχα καὶ οὐ πάνν εὐγένειον, ἐπίγρυπον δε.*

Ἡ συγκεκριμένη ἀπάντηση εἶναι ἀσυνήθιστη γιὰ τρεῖς λόγους. Πρῶτον, ἐκκινεῖ μὲ διατύπωση ἀποφατική. Ὅποτε ἄλλοτε στὸν Πλάτωνα ὑποβάλλεται τὸ σχετικὸ ἐρώτημα (*τίς οὗτος;*), ὁ ἐρωτώμενος δίνει ἀμέσως τὴν σωστὴ ἀπάντηση χωρὶς δισταγμὸ (4a6, *Ὁ ἐμὸς πατήρ Εὐθ.· 539e9, Ἰατρός Ἴων· 518a1, Παιδοτρίβης Μίν· 124c8, Θεός Ἄλλκ.*). Δεύτερον, ἡ ἐκκίνησή της ἀποδεικνύεται παροδηγητική, διότι ἐν συνεχείᾳ ἡ σχετικὴ πληροφορία παρέχεται — ἂν καὶ αὐτὸ γίνεται τμηματικὰ καὶ μὲ τὸ σταγονόμετρο. Τρίτον, ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν περιγραφή τοῦ προσώπου ἐνὸς χαρακτῆρος ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἐμφανιστῆ στὸν διάλογο - γεγονὸς μοναδικὸ στὴν πλατωνικὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ χωρίο ἐμφανίζει αὐτὰ τὰ ἀσυνήθιστα χαρακτηριστικὰ ἐπειδὴ ὑπακούει σὲ συγκεκριμένη δραματουργικὴ ἀνάγκη. Ὁ Σωκράτης δὲν ἔχει ἀκόμη συστηθῆ ἐπισήμως μὲ τὸν Μέλητο — αὐτὸ θὰ συμβῆ ὅταν βρεθοῦν καὶ οἱ δύο ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως. Προφανῶς ὅμως, ὅση ὥρα περιμένει στὸ περιστύλιο τῆς Στοᾶς, ἔχει καταλάβῃ ποιός εἶναι καὶ θέλει νὰ δῆ ἐὰν τυχὸν τὸν γνωρίζῃ ὁ Εὐθύφρων (*εἴ τινα νῶ ἔχεις* a10). Γι' αὐτό, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βασικὰ στοιχεῖα ταυτότητος (κύριο ὄνομα καὶ δημόνυμο), ἀναφέρει καὶ τὴν πρώτη ἐντύπωση τὴν ὁποία σχημάτισε μόλις τὸν εἶδε: τοῦ φάνηκε σχετικὰ νέος καὶ τοῦ ἦταν ἄγνωστος. Δυστυχῶς γιὰ τὸν Σωκράτη οὔτε ὁ Εὐθύφρων γινώριζε τὸν Μέλητο (*Ὅκ ἐννοῶ* a12).

Ἡ ἐντυπωσιακώτερη, βεβαίως, ἰδιαιτερότητα τοῦ χωρίου εἶναι ἡ περιγραφή τῆς μορφῆς τοῦ Μελήτου. Καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ, μὲ ἐξαιρέση τὸν Σωκράτη καὶ τὸν σωκρατόμορφο Θεαίτητο, σὲ κανέναν ἄλλο χαρακτῆρα του δὲν ἔχει ἐπιδαψιλεύση ὁ συγγραφέας παρόμοια “τιμή”. Δικαίως λοιπὸν ὁ πλατωνικὸς ἀναγνώστης θὰ διερωτᾶτο γιὰ τὴν σκοπιμότητα τῆς περιγραφῆς — πέρα τοῦ παραγομένου ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ ἀπάντηση

τοῦ Εὐθύφρονος κωμικοῦ ἀποτελέσματος.²⁷ Καί ἔτι δικαιότερον θὰ ὑπέθετε ὅτι ὁ Πλάτων ἀξιοποιεῖ τὰ δεδομένα τῆς φυσιογνωμικῆς γιὰ νὰ προδιαθέσῃ τὸ κοινό του, προφανῶς ἀρνητικά, ἔναντι τοῦ Μελήτου. Ἡ ἐξοικείωση μάλιστα τῆς σωκρατικῆς λογοτεχνίας μὲ τὴν σχετικὴ θεματολογία καθιστᾷ τὴν συγκεκριμένη ἐπιλογή συμβατὴ μὲ τίς “προδιαγραφές” ἐνὸς πλατωνικοῦ διαλόγου.²⁸

Στὴν περιγραφή τοῦ ἀντιδίκου τοῦ ὁ Σωκράτης ἐπικεντρώνεται στὴν μύτη καὶ τίς τρίχες: ὁ Μέλητος εἶναι ἕνας νεαρὸς μὲ μύτη γαμψή, ἴσια μαλλιά καὶ ἀραιωμένα γένηια. Καμμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τίς εἰκόνες μεμονωμένη δὲν χτυπάει ἰδιαίτερα στὸ μάτι οὔτε καὶ ὁ συνδυασμὸς τους φαίνεται νὰ παραπέμπῃ σὲ κάποια ἀναγνωρίσιμη μορφή. Ὅποτε προκύπτει τὸ ἐρώτημα τοῦ κριτηρίου βάσει τοῦ ὁποίου ἐπελέγησαν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καὶ ὄχι ἄλλα, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τὸ ὕψος, τὸ βάρος ἢ τὸ χρῶμα (προσώπου, κόμης, ὀφθαλμῶν). Τὸ ὁποῖο κριτήριον δὲν μπορεῖ, φυσικά, νὰ εἶναι ὁ ρεαλισμὸς τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, τὸ αἶτημα δηλαδὴ ἡ περιγραφή νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικὴ ἐμφάνιση τοῦ Μελήτου· γιὰ δύο κυρίως λόγους: (α) στὰ ἔργα μυθοπλασίας τὰ στοιχεῖα σκιαγράφησης τῶν χαρακτήρων — τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως συμπεριλαμβανομένης — ὑπηρετοῦν τίς ἀνάγκες τῆς πλοκῆς χωρὶς νὰ δεσμεύωνται ἀπὸ κανένα αἶτημα ἱστορικῆς πιστότητος· (β) ἐφ’ ὅσον ὁ Μέλητος δὲν ἐμφανίζεται στὸν *Εὐθύφρονα*, ἡ σωκρατικὴ περιγραφή παραμένει ἕνα σχόλιο χωρὶς συνέχεια, ὅποτε δὲν τίθεται κἂν θέμα.

27. Ἐχει ἰδιαίτερη κωμικὴ δυναμικὴ ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία μιὰ πλοῦσια σὲ στοιχεῖα κλιμακωτῆ ἐρώτηση ἀκυρώνεται ὅταν ἡ ἀπάντησή τοῦ ἐρωτώμενου διαψεύδῃ πανηγυρικά τίς (μεγάλες) προσδοκίες τοῦ ἐρωτῶντος. Κλασσικὸ παράδειγμα ἀπὸ τὴν νεοελληνικὴ δραματογραφία εἶναι ἡ σχετικὴ σκηνὴ μὲ τοὺς Σταυρίδην (Ὁρέστη) καὶ Γκιωνάκη (Μπρίλη) ἀπὸ τὰ *Κίτρινα Γάντια* τοῦ Ἀλέκου Σακελλάριου (1960): ΟΡ. *Πὲ λεβέντη μου, σ’ αὐτὲς ἐδῶ τίς καρέκλες, πού ’ναι καὶ οἱ δύο πορτοκαλάδες, ποιὸς καθότανε;* ΜΠΡ. *Ἐδῶ;* ΟΡ. *Ναί.* ΜΠΡ. *Πού ’ναι καὶ οἱ δύο πορτοκαλάδες;* ΟΡ. *Ναί.* ΜΠΡ. *Ποιὸς καθότανε;* ΟΡ. *Ναί.* ΜΠΡ. *Δὲν ξέρω.*

28. Ἡ φυσιογνωμικὴ, δηλαδὴ ἡ ἐξαγωγή συμπερασμάτων γιὰ τὸν χαρακτήρα ἐνὸς ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ σώματος καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου του, ἀναπτύσσεται ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. καὶ ἐξελίσσεται σὲ διακριτὸ γνωσιολογικὸ τομέα στὸ περιβάλλον τῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπὸ τοὺς Σωκρατικούς ὁ Ἀντισθένης φαίνεται πὼς ἦταν ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα στὸ (χαμένο πλέον) ἔργο του *Περὶ τῶν σοφιστῶν φυσιογνωμικός*: ἐνῶ ὁ Φαίδων ἀφιερώνει τὸν φερώνυμο διάλογό του στὸν Πέρση φυσιογνωμιστὴ Ζώπυρο καὶ τὴν συνάντησή του μὲ τὸν Σωκράτη. Ἀφετηριακά γιὰ τὴν διαδρομὴ τῆς φυσιογνωμικῆς στὴν ἀρχαιότητα εἶναι τὰ ἄρθρα τῆς Laurissen (2018) καὶ τοῦ Stavru (2019). Πρβλ. ἐπίσης τοὺς Ρορονίς (2007)· Swain (2007)· Parsons (2011). Γιὰ τὴν ἐμπλοκὴ τῶν δύο Σωκρατικῶν μὲ τὸ θέμα βλ. τοὺς Prince (2015) 136–7 καὶ Mejer (2017) 63 σημ. 36 — γιὰ τὸν Ἀντισθένη· Rossetti (2015) καὶ Di Lanzo (2018) — γιὰ τὸν Φαίδωνα.

Ἐνδεχομένως ἡ ἀπάντηση νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἐπιλογή τῶν συγκεκριμένων λέξεων γιὰ νὰ ἀποδοθοῦν τὰ ἐν λόγῳ χαρακτηριστικά. Γιὰ νὰ ἐπισημάνῃ ὅτι ὁ Μέλητος ἔχει ἴσια μαλλιά ὁ Σωκράτης δὲν τὸν ἀποκαλεῖ *εὐθύτριχα*, ὅπως ἦταν ὁ συνηθισμένος ὄρος κατὰ τὴν κλασσικὴ περίοδο, ἀλλὰ *τετανότριχα*, παραλλαγή, κατὰ πᾶσα πιθανότητα πλατωνικῆς κοπῆς, ἡ ὁποία δὲν ἀπαντᾷ σὲ κανένα ἄλλο κείμενο τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς. Στὴν συνέχεια καταφεύγει σὲ σχῆμα λόγου, τὸ γνωστὸ σχῆμα λιτότητας, γιὰ νὰ πῆ πῶς ὁ κατήγορός του δὲν ἔχει ὠραῖα γένεια, δὲν εἶναι καθόλου *εὐγένειος*. Γιὰ νὰ καταλήξῃ τέλος στὸ σχῆμα τῆς μύτης ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ὁ Μέλητος ὀνομάζεται *ἐπίγρυπος* (= γαμψοειδῆς), παραλλαγή τοῦ *γρυπός* (= γαμψός), ἐπίθετο τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται ἀρχικὰ σὲ περιγραφὲς ζώων (Ἡρόδ. 2.76.1· Πλ. *Φαῖδρο*. 253d5· Ἀριστ. *Περὶ ζώων ἱστορίας* 499a7). Ἐὰν ἡ σιωπὴ τῶν διασωθέντων προπλατωνικῶν κειμένων δὲν εἶναι παραπλανητικὴ, φαίνεται ὅτι τὸ ἐπίθετο αὐτὸ ἀποδίδεται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἄνθρωπο στὸν *Εὐθύφρονα*.

Διαπιστώνεται, ἐπομένως, ὅτι γιὰ τὴν συγκεκριμένη περιγραφὴ ὁ Πλάτων ἐπιστρατεύει ἐξεζητημένο λεξιλόγιο. Δύο ἀπὸ τοὺς ἐμπλεκόμενους ὄρους εἶναι *ἄπαξ λεγόμενα* στὸ ἔργο του καὶ ἐν γένει λέξεις σπάνιες, οἱ ὁποῖες ἐπανεμφανίζονται σὲ συγγραφεῖς πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα. Αὐτὸ καθιστᾷ καὶ τίς ἐνδεχόμενες σημασιολογικὲς τους ἀποχρώσεις δυσδιάκριτες. Γιὰ παράδειγμα, δὲν γνωρίζουμε ἐὰν ὁ Μέλητος ἐκτὸς ἀπὸ ἴσια, ἔχει καὶ μακριὰ μαλλιά. Ὅπως ἐπίσης εἶναι ἀσφές ἂν τὰ γένεια του δὲν φαίνονται ὠραῖα ἐπειδὴ εἶναι ἀραιὰ καὶ ἀφήνουν κενὰ στὸ πρόσωπο ἢ ἀπλῶς ἀπεριποίητα. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πάντως τὸ ἐνδεχόμενο κεκαλυμμένης ὑπονόμησης τοῦ κατηγόρου παραμένει ἀνοιχτό. Ἐὰν ὁ Μέλητος ἐμφανίζῃ ἐλαττωματικὴ τριχοφυΐα προσώπου, τότε ἡ ἐνήλικος ἀρρενωπότητά του, ἄρα καὶ ἡ ιδιότητά του ὡς πολίτη σὲ συμβολικὸ ἐπίπεδο, θὰ παραμείνῃ ἀτελής. Ἐὰν, τυχόν, ἔχῃ καὶ μακριὰ μαλλιά, ὁ ἴδιος, χωρὶς φυσικὰ νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ, αὐτοῦπονομεύεται ἐλαφρῶς ὡς ὑπέρμαχος τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας ἔναντι τοῦ ἀντιδημοκράτη σοφιστῆ καὶ ἰδεολογικοῦ καθηγητῆ τῶν Τριάκοντα (Αἰσχ. *Κατὰ Τιμάρχου* 173), διότι ἡ ἐμφάνισή του παραπέμπει στοὺς μακρομάλληδες *λακωνίζοντες* Ἀθηναίους ἀριστοκράτες πρὸ τοῦ 403 π.Χ.²⁹

29. Τὸ χωρίο τοῦ Αἰσχίνου ἔχει ὡς ἐξῆς: *Ἐπειθ' ὁμοίως, ὡς ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Σωκράτη μὲν τὸν σοφιστὴν ἀπεκτείνετε, ὅτι Κριτίαν ἐφάνη πεπαιδευκῶς, ἕνα τῶν τριάκοντα τῶν τὸν δῆμον καταλυσάντων*. Βλ. τοὺς Fisher (2001) 319 καὶ Westwood (2020) 77. Γιὰ τὸν Σωκράτη ὡς σοφιστὴ δὲς τὸν Taylor (2006). Πρόσφατη συζήτηση γιὰ τοὺς μακρομάλληδες ἀριστοκράτες μὲ ἀφορμὴ τὴν παράβαση τῶν ἀριστοφανικῶν *Ἰππέων* παρέχει ὁ Lech (2019). Πρβλ. ἐπίσης τοὺς Braund (1994) 48 σμ. 24 καὶ Lanni (2010) 59· Di Lanzo

Ἡ ἴδια ἀμφισημία ἐνδέχεται νὰ χαρακτηρίζη καὶ τὸν τρίτο ἐμπλεκόμενο ὄρο, τὸ ἐπίθετο *ἐπίγρυπος*, ὁ ὁποῖος μόνος αὐτὸς ἀπαντᾷ ἄλλη μία μόνο φορά σὲ πλατωνικὸ διάλογο. Τὸν συναντοῦμε στὸν *Φαῖδρον*, ὅταν ἀποδίδεται ὡς ἐπαινετὸ γνῶρισμα στὸ λευκὸ ἄλογο τοῦ ἄρματος τῆς ψυχῆς (253d5). Ἀλλωστε οἱ βασιλικές καὶ ἀριστοκρατικές συμπαράδηλώσεις τῆς γαμψῆς μύτης συνιστοῦσαν κοινὸ τόπο στὴν ἀρχαία φυσιογνωμικὴ καὶ ὄχι μόνο (Πολυδ. *Όνομ.* 2.73.2· Ἑρμ. *Εἰς Πλ. Φαῖδρ.* 3.203.18-19· Ἀρισταιν. *Ἐπιστ.* 1.11.15). Φαίνεται, λοιπόν, πὼς ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει, εὐθαρσῶς καὶ ἀνυποκρίτως, ἓνα ἀρχοντικὸ στοιχεῖο στὴν ἐμφάνιση καί, κατ' ἐπέκταση, στὸν χαρακτήρα τοῦ Μελήτου. Ἐκτὸς ἐὰν γνῶριζε, καὶ θεωροῦσε καί (ἓνα μέρος ἀπὸ) τὸ κοινὸ του ἐνήμερο σχετικὰ, τὴν διάκριση στὴν ὁποία προβαίνει ὁ συγγραφέας τῶν ἀριστοτελικῶν *Φυσιογνωμικῶν* (811a 34-38): ὅποιοι ἔχουν μύτη γαμψή, ἢ ὁποία ξεκινᾷ κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸ μέτωπο σὰν τὸ ράμφος τοῦ κόρακα, εἶναι παλιορέταλα· ἐνῶ ὅποιων ἡ γαμψὴ μύτη ξεχωρίζει ἐμφανῶς ἀπὸ τὸ μέτωπο σὰν τὸ ράμφος τοῦ ἀετοῦ εἶναι ἀρχοντάνθρωποι.³⁰

Ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, εἶναι προφανές ὅτι τὸ γενεσιουργὸ αἴτιο τοῦ κατὰ Πλάτωνα προσώπου τοῦ Μελήτου δὲν εἶναι ἡ δαιμονοποίησή του μέσω τοῦ γκροτέσκου ἢ τῆς κωμωδικῆς καρικατούρας, ἐν εἶδει ὁμηρικῶν Θεοσίτη ἢ ἀριστοφανικοῦ Λαμάχου. Ἡ περιγραφὴ ἀπομονώνει ὠρισμένα ἐμφανισιακὰ χαρακτηριστικὰ χωρὶς ὀργανικὴ σύνδεση μεταξύ τους, τὰ ὁποία δὲν παραπέμπουν σὲ ἓνα ὑπερκείμενο ἐνιαῖο πρόσωπο. Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ στὴν πραγματικότητα ἡ προσωπογραφία τοῦ Μελήτου στὸν *Εὐθύφρονα* εἶναι τὸ ἀρνητικὸ ἔκτυπο τῆς προσωπογραφίας τοῦ Σωκράτους στὸν *Θεαίτητον*. Ὅταν ὁ Θεόδωρος ἐστιάζη στὴν πλακουτσωτὴ μύτη καὶ τὰ πεταχτὰ μάτια (*την τε σιμότητα καὶ τὸ ἔξω τῶν ὀμμάτων* 143e8-9) τοῦ συνομιλητῆ του, ἀναδύεται ἡ εἰκόνα τοῦ σιληνόμορφου Σωκράτους. Στὸν *Εὐθύφρονα*, μὲ ἀφετηριακὸ σημεῖο τὴν μύτη καὶ τὸ δίπολο *σιμότητος-γριπότητος*, ἀναδύεται ἡ εἰκόνα τοῦ ἀντισιληνόμορφου Μελήτου· ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει οὔτε τὰ κυματιστὰ μαλλιά οὔτε φυσικὰ τὴν πλούσια γενειάδα τῶν σατύρων. Ἡ βασικὴ πληροφορία τὴν ὁποία καλεῖται νὰ ἀφομοιώσῃ ὁ πλατωνικὸς ἀναγνώστης εἶναι πὼς καὶ

(2018) 223-4. Πάντως γιὰ τὸν ἄνδρα μὲ ἀραιωμένα γένια, τὸν σπανομαρία, μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα, καὶ συγκεκριμένα στὸν Ἴωνα τὸν Χίτο (*FGrHist* 392 F8), χωριστὴ λέξη, ὁ *σπανοπάγων*. Ἐὰν ὄντως εἶχε κάτι παρόμοιο ὑπ' ὄψιν του ὁ Πλάτων, τὸ ὅτι προτίμησε μιὰ γενικόλογη περίφραση ἀπὸ τὴν ἀκριβῆ λέξη δὲν πρέπει νὰ στερεῖται σημασίας.

30. οἱ ἐπίγρυπον [sc. τὴν ὄνα ἔχοντες] ἀπὸ τοῦ μετώπου εὐθὺς ἀγομένην ἀναιδεῖς· ἀναφέρεται ἐπὶ τοὺς κόρακας. οἱ δὲ γρυπὴν ἔχοντες καὶ τοῦ μετώπου διηρθρωμένην μεγαλόφνχοι.

ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση ὁ Μέλητος εἶναι ὁ ἐχθρικός Ἄλλος, ὁ ἀπόλυτος ἀντι-Σωκράτης.

Πέρα τοῦ δομικοῦ τους συσχετισμοῦ οἱ δύο περιγραφές γειτνιάζουν καὶ χρονικά, καθὼς ὁ Θεαίτητος καὶ ὁ *Εὐθύφρων* ἐκτυλίσσονται τὴν ἴδια ἡμέρα (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 172). Ἡ χρονικὴ αὐτὴ σύμπτωση μόνο τυχαία δὲν εἶναι διότι πρόκειται γιὰ τὴν ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία οἱ δύο ἀντίπαλοι θὰ συναντηθοῦν κατὰ πρόσωπον καὶ θὰ ἀναμετρηθοῦν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Βασίλειο Στοὰ μὲ κριτὴ τὸν Ἄρχοντα Βασιλέα. Αὐτὸν τὸν πρῶτο ἀγῶνα ὁ θεατὴς τοῦ *Εὐθύφρωνος* δὲν θὰ τὸν δῆ, διότι θὰ λάβῃ χώρα μετὰ τὸ τέλος τοῦ συγκεκριμένου διαλόγου — ἄρα ἐκτὸς τοῦ πλατωνικοῦ κειμενοκόσμου. Ὁ Πλάτων ὅμως θέλει νὰ καταδειχθῇ πόσο ἀνόμοιος μὲ τὸν Σωκράτη εἶναι ὁ Μέλητος καὶ φυσιογνωμικά, ἔστω καὶ χωρὶς τὴν ἐπὶ σκηνῆς παρουσία τοῦ κατηγόρου.

Τὸ τελευταῖο στοιχεῖο εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον δυσερμηνευτα δεδομένα τοῦ χωρίου. Εἶναι ἀλήθεια πὼς οὔτε στὸν Θεαίτητον ὁ σιληνόμορφος Σωκράτης σχετίζεται, τοῦλάχιστον στὸ ἐπίπεδο τῆς προτασιακῆς ἐπιχειρηματολογίας, μὲ τὸ βασικὸ ζητούμενο τοῦ ἔργου, δηλαδή τις διαδοχικὲς ἀπόπειρες ὀρισμοῦ τῆς γνώσεως — σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὀργανικὴ ἔνταξη τοῦ σατυρικοῦ Σωκράτους στὴν φιλοσοφικὴ θεματολογία τοῦ *Συμποσίου*. Παρὰ ταῦτα, τὴν φυσικὴ ὁμοιότητα τοῦ “Παπποσιληνοῦ” Σωκράτους καὶ τοῦ “μικροῦ σατύρου” Θεαιτήτου ὁ θεατὴς τοῦ ἔργου τὴν ἔχει συνεχῶς μπροστὰ στὰ μάτια του καὶ μπορεῖ νὰ ἐπαληθεύσῃ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ σχολίου τοῦ Θεοδώρου. Αὐτὴν τὴν δυνατότητα στερεῖται ὁ θεατὴς τοῦ *Εὐθύφρωνος*, γι’ αὐτὸ καὶ τὸ σωκρατικὸ σχόλιο γιὰ τὴν γαμψὴ μύτη τοῦ Μελήτου φαίνεται νὰ βυθίζεται στὴν λήθη ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκφορά του.

Ὅ,τι ὅμως στερεῖται ὁ θεατὴς τοῦ *Εὐθύφρωνος* τὸ ἀπολαμβάνει ὁ ὁμολογός του τῆς *Ἀπολογίας*. Ἐκεῖ ἐμφανίζεται ὁ Μέλητος ὅταν ἀνεβαίνῃ στὸ βῆμα γιὰ νὰ στηρίξῃ τὴν περὶ ἀθεΐας κατηγορία ἀποπειρώμενος (ἀνεπιτυχῶς) νὰ ἀπαντήσῃ στὶς ἐρωτήσεις τοῦ Σωκράτους (24d-28a). Ἡ μετέωρη στὸν *Εὐθύφρονα* προσωπογραφία τοῦ Μελήτου ἀναδύεται ὡς τμῆμα τῆς θέασης, τῆς κατὰ Ἀριστοτέλη ὄψεως, τῆς *Ἀπολογίας*. Πρόκειται στὴν πραγματικότητα γιὰ προοικονομικὴ σκηνοθετικὴ ὁδηγία, δηλαδή πληροφορία γιὰ τὴν σκηνικὴ παρουσία τῶν χαρακτήρων ἢ τοῦ περιβάλλοντος χώρου ἢ ὁποία ἐγγράφεται στὸ ἀμέσως προηγούμενο ἔργο ἀπὸ ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ὑλοποιεῖται.³¹

31. Γιὰ ἓναν σύντομο σχολιασμὸ μιᾶς ἄλλης προοικονομικῆς σκηνοθετικῆς ὁδηγίας στὸν Πλάτωνα (*Φαίδ.* 59e6) δὲς τὸν Χαραλαμπίπουλο (2019) 391-4. Γιὰ τὴν ὄψιν στὴν

Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι εὐλογία ἢ ἐξαγωγή τῶν ἐξῆς συμπερασμάτων. Πρῶτον, ὁ Πλάτων οἰκειοποιεῖται μιὰ τεχνική, ἢ ὁποῖα χρησιμοποιεῖται στὴν τραγωδία, μὲ πιὸ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τὴν περιγραφή τῶν Ἑρινύων στὴν *Ὀρέστειαν* τοῦ Αἰσχύλου. Στὸ τέλος τῶν *Χοηφόρων* ὁ Ὀρέστης βλέπει, μόνος αὐτός, κάποιες ἄγριες γυναῖκες, οἱ ὁποῖες μοιάζουν μὲ τὶς Γοργόνες, εἶναι ντυμένες στὰ μαῦρα καὶ ἔχουν φίδια ἀντὶ γιὰ μαλλιά (σμοιαὶ γυναῖκες αἶδε Γοργόνων δίκην / φαῖοχίτωνες καὶ πεπλεκτανημένοι / πυκνοῖς δράκουσι 1048-50). Ὅταν στὸν πρόλογο τῶν *Εὐμενίδων* ἀποκαλύπτεται στὸ κοινὸ ὁ χορὸς τῶν κοιμισμένων Ἑρινύων, ὁ θεατὴς βλέπει ὅ,τι καὶ ὁ Ὀρέστης στὸ ἀμέσως προηγηθὲν ἔργο.

Δεύτερον, οἱ προσωπογραφίες Σωκράτους καὶ Μελήτου δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑποδηλώνουν καὶ τὴν χρῆση ἀντιστοίχων προσωπειῶν κατὰ τὸ ἀνέβασμα τῆς *Ἀπολογίας* μὲ τονισμένα τὰ περιγραφόμενα χαρακτηριστικά. Ἄλλωστε δὲν θὰ ἀπαιτοῦνταν καὶ ἐξειδικευμένες κατασκευές: γιὰ τὸν Σωκράτη θὰ ἀρκοῦσε μιὰ μάσκα σιληνοῦ ἐπὶ τὸ ἀνθρωπομορφώτερον — ὅπως ἔγινε καὶ μὲ τὴν προτομὴ τοῦ Σωκράτους στὴν Ἀκαδημία· ὅσο γιὰ τὸν Μέλητο, μάσκες ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Χοροῦ τῶν *Ἰππέων*, μὲ τὶς κατάλληλες τροποποιήσεις, φαίνεται πὼς θὰ ἦταν ἐπαρκὲς πρότυπο.³²

Τρίτον, ἡ ἀντιπαράθεση τῆς μορφῆς τῶν δύο “μονομάχων” ὀδηγεῖ σὲ μιὰ μαγικὴ εἰκόνα μεγαλειώδη, ἀκριβῶς ἐπειδὴ, ἀπὸ φυσιογνωμικῆς πλευρᾶς, ἐπιτρέπει ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀντισωκρατικὴ καὶ τὴν φιλοσωκρατικὴ ἀνάγνωση τῆς σκηνῆς. Μὲ ὄρους ἀττικῆς δραματουργίας ὁ θεατὴς τῆς *Ἀπολογίας* βλέπει τὸν νεαρὸ ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς ἥρωα νὰ μάχεται τὴν σιληνικὴ ἡμιζωώδη ὄντοτητα, ἢ ὁποῖα ἀπειλεῖ τὴν πόλη του καὶ τοὺς νέους της, σὰν ἄλλος Μινώταυρος, καὶ ἀψηφᾷ τοὺς θεοὺς της, ὅπως ὁ θεομάχος Μαρσύας. Συγχρόνως ὁμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ ἐμφάνιση τοῦ *κάρη κομόωντος* νεαροῦ δὲν παραπέμπει σὲ Θησέα, ἀλλὰ οὔτε

Ποιητικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ ἀφετηριακὸ κείμενο εἶναι πλέον τὸ ἄρθρο τοῦ Σηφάκη (2018).

32. Ἡ τελευταία συζήτηση γιὰ τὶς προσωπογραφίες τοῦ Σωκράτους, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἀναθήματος στὴν οἰκία τοῦ Πλάτωνος, γίνεται ἀπὸ τοὺς Catoni καὶ Giuliani (2019). Βλ. ἐπίσης τοὺς Capra (2016) καὶ Stavru (2018). Ὁ τραγικὸς ποιητὴς καὶ συνονόματος πατέρα τοῦ κατηγόρου τοῦ Σωκράτους (Nails 2002, 201) μνημονεύεται στὸν *Γηροτάδην* τοῦ Ἀριστοφάνους ὡς μέλος τριμελοῦς ἀντιπροσωπειᾶς ποιητῶν οἱ ὁποῖοι κατεβαίνουν στὸν Κάτω Κόσμο (*PCG* III.2 9-10· πρβλ. τὸν Pellegrino 2015, 112-5). Σύμφωνα μὲ τὸν Κωνσταντάκο, στὸν ὁποῖον ὀφείλω τὴν βιβλιογραφικὴ παραπομπή, “εἶναι πιθανὸ πὼς ὁ Μέλητος θὰ ἐμφανιζόταν ὡς πρόσωπο τῆς κωμωδίας. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, θὰ εἶχε κατασκευαστεῖ εἰδικὸ προσωπεῖο γιὰ τὴν φιγούρα του” (προσωπικὴ ἐπικοινωνία). Δὲν ἀποκλείεται κάτι ἀνάλογο νὰ εἶχε γίνῃ καὶ γιὰ τὸν Μέλητο τοῦ *Εὐθύφρονος*.

καὶ ἡ συμπεριφορά του σὲ Ἀπόλλωνα, ἐφ' ὅσον καταδιώκει ἕναν, κατὰ δήλωση τοῦ Δελφικοῦ μαντείου, προστατευόμενο τοῦ θεοῦ. Διότι στὸν πλατωνικὸ κειμενόκοσμο ὁ Μέλητος εἶναι ὁ κακὸς τοῦ δράματος, ἕνας σφετεριστὴς τῆς ἐξουσίας ὁ ὁποῖος ἐξοντώνει τοὺς οἰκείους του ὅπως ὁ Πελίας ἢ ὅποιους ἐμποδίζουν τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν του σὰν ἄλλος Πολυδέκτης. Καὶ ὁ Σωκράτης, ὁ σοφὸς Παπποσιληνός, ὁ παιδαγωγὸς θεῶν (Διόνυσος) καὶ ἡρώων (Περσέας), εἶναι ὁ ἀδίκως κατηγορηθεὶς ἥρωας, ὁ θυσιαζόμενος *φαρμακός*.³³

6. ΓΥΜΝΟΠΟΥΣ ΕΠΙ ΚΟΛΩΝΩΙ

Ὁ σκηνικὸς χῶρος ὅπου διαδραματίζεται ὁ *Εὐθύφρων* εἶναι ἡ Βασιλείος Στοά, τὸ ἀρχαιότερο ἀρχιτεκτόνημα τοῦ εἴδους στὴν Ἀθήνα καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα δημόσια κτήρια στὸν νέο χῶρο, ὅταν ἡ νεοσύστατη δημοκρατία, οἰκειοποιουμένη καὶ σὲ αὐτὸ τὴν πολιτικὴ τῶν Πεισιστρατιδῶν, κατέβασε τὸ πολιτικὸ καὶ διοικητικὸ κέντρο τῆς πόλεως ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Πλάκας, στὶς ὑπώρειες τῆς Ἀκροπόλεως, στὴν περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ Θησείου, στὶς ὑπώρειες τοῦ Ἀγοραίου Κολωνοῦ. Χρησίμευε ὡς ἔδρα τοῦ Ἀρχοντος Βασιλέως, τοῦ ἀνωτάτου θρησκευτικοῦ καὶ δικαστικοῦ ἀξιωματοῦχου τῶν Ἀθηνῶν, τόπος ὀρκωμοσίας τῶν νέων δημοσίων λειτουργῶν ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων τους καὶ κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. τόπος συγκλήσεως τοῦ Ἀρείου Πάγου.³⁴

Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ ἐκφεύγει ἀμωσγέπως τῆς πλατωνικῆς πεπατημένης. Ὅποτε δηλώνεται ὁ σκηνικὸς χῶρος τῶν διαλόγων, πρόκειται συνήθως γιὰ ιδιωτικὲς κατοικίες (*Πολιτεία*, *Συμπόσιον*), οἰκοδιδασκαλεῖα (*Ἰππίας Ἐλάσσων*), γυμνάσια (*Εὐθύδημος*), παλαῖστρες (*Χαρμίδης*)· ἐνῶ σὲ δύο περιπτώσεις τοὺς συνομιλητὲς τοὺς περιβάλλει ὁ καθαρὸς ἀέρας τῆς

33. Γιὰ τὸν Σωκράτη ὡς *φαρμακὸ* ἔχουν ἐπιχειρηματολογία, μεταξύ ἄλλων, οἱ Compton (2006) 147–58· Howland (2008) 536–40· Zafiroopoulos (2015) 183–96.

34. Γιὰ τὴν Στοὰ τοῦ Βασιλέως δὲς τοὺς Camp (2010) καὶ Di Cesare (2014). Πρβλ. καὶ τοὺς Martin-Mcauliffe καὶ Papadopoulos (2012) 351–2. Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησή της ἡ Paga (2021) ἐκφράζει τὴν τρέχουσα ἄποψη, ὅταν τοποθετῇ τὴν ἀνέγερσή της μεταξὺ τοῦ 500 καὶ τοῦ 480 π.Χ. (296–8). Τὸν 4ο αἰ. π.Χ. ἡ Στοὰ χρησίμευε καὶ ὡς τόπος συνεδρίασης τοῦ Ἀρείου Πάγου. Πρβλ. τὸν Boegehold (1995) 44–5. Γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀρχοντος Βασιλέως δὲς τὴν Humphreys (2018) 13–14, 640–1. Ἡ μετατροπὴ τοῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν Κεραμεικοῦ σὲ κέντρο τοῦ δημοσίου βίου πρῶτα ἀπὸ τὸν Ἰππία καὶ τοὺς γιούς του καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὸ κλεισθένειο καθεστῶς περιγράφεται ἀπὸ τοὺς Camp (2005)· Greco (2014β)· Di Cesare (2020). Πρβλ. καὶ τὸν Papadopoulos (2003) 271–316.

ἐξοχῆς (*Φαῖδρος*, *Νόμοι*). Μοναδική καὶ εὐεξηγήγητῃ ἐξαίρεση συνιστοῦν οἱ διάλογοι τῆς πρώτης θρασυλλεῖου τετραλογίας, στοὺς ὁποίους τὰ ἱστορικά γεγονότα τῆς (κατα)δίκης τοῦ Σωκράτους καθορίζουν καὶ τὴν παρουσία τῶν ἐκάστοτε ἐμπλεκομένων δημοσίων κτηρίων.³⁵

Ἀκόμη κι ἔτσι, ὅμως, παρατηροῦνται οἱ ἐξῆς δύο διαφοροποιήσεις. Πρῶτον, στὴν *Ἀπολογία*, τὸν *Κρίτωνα* καὶ τὸν *Φαῖδωνα* ὁ χῶρος δράσης εἶναι τόσο σύμφυτος μὲ τὴν πλοκὴ ὥστε δὲν τίθεται κἂν θέμα ἐπιλογῆς. Ὁ Σωκράτης ἀπολογεῖται στὸ δικαστήριον καὶ πεθαίνει στὸ κελί του· ὁπότε κάθε λογοτεχνικὴ ἀναπαράσταση τῶν συγκεκριμένων συμβάντων εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἀναπλάσῃ τοὺς ἀντίστοιχους χῶρους. Στὸν *Εὐθύφρονα*, ὅμως, δὲν ὑφίσταται τέτοια δέσμευση. Ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης θὰ μπορούσε νὰ συζητήσῃ γιὰ τὴν θρησκευτικὴν μετὰ τὸν *Εὐθύφρονα*, ἢ μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλον, ὁπουδήποτε στὴν Ἀθήνα — ἢ στὸν Πειραιᾶ, ὅπου ἡ ἐορτὴ τῶν Βενδιδεῖων παρέχει τὴν ἰδανικὴν ἀφορμὴν γι' αὐτό, σὲ μία ἐναλλακτικὴ ἐκδοχὴ τῆς *Πολιτείας*. Δεύτερον, ἐνῶ στοὺς ἄλλους τρεῖς διαλόγους ἡ δράση ἐκτυλίσσεται στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κτηρίων, ὁ Σωκράτης μὲ τὸν *Εὐθύφρονα* συζητοῦν στὸ περιστύλιον ἢ στὸ προστώον τῆς Βασιλείου Στοᾶς. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι καθ' ὅλη τὴν διάρκειαν τοῦ ἔργου τὸ οἰκοδόμημα δεσπάζει πίσω τους· σὲ τέτοιο, μάλιστα, βαθμὸ ὥστε στὴν πορεία, μαζί μὲ τὸν συνοδό του διάκοσμον, νὰ μετασχηματίζεται σὲ ἀνεπαίσθητο “τριταγωνιστὴ” τοῦ διαλόγου — ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὸ παριλίσιον ἄλσος τοῦ *Φαῖδρου*.

Ἡ ἐπιλογὴ τῆς Βασιλείου Στοᾶς ὡς σκηνικοῦ φόντου συνιστᾷ διαρκῆ ὀπτικὸ ὑπομνηματισμὸ τῶν *πραττομένων* καὶ τῶν *λεγομένων* στὸν *Εὐθύφρονα*. Στὸ ἐπίπεδον τῆς πλοκῆς ὁ πλατωνικὸς θεατὴς παρακολουθεῖ μίαν συζήτηση θεολογικοῦ περιεχομένου, ἐνῶ ἔχει ἀπέναντί του τὸ τοπόσημον τῆς κρατικῆς θρησκευτικότητος. Καὶ ὅχι μόνο· στὸ ὀπτικὸν τοῦ πεδίου βρίσκονται συνεχῶς οἱ *ἄξονες*, οἱ *στῆλες* ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχαν ἀναγραφῆ ἐκ νέου, μετὰ τὴν μεταπολιτευτικὴν νομοθετικὴν ἐκκαθάριση τοῦ 403-400 π.Χ., οἱ νόμοι τοῦ Δράκοντος καὶ τοῦ Σόλωνος. Γιὰ τὴν πλειοψηφίαν τῶν Ἀθηναίων ἡ ἱερὴ νομοθεσία τῆς δημοκρατικῆς Ἀθήνας παρεῖχε τὶς ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα περὶ εὐλαβείας, θεοφιλίας, ἀσεβείας πρὸς τοὺς θεοὺς — ἀπαντήσεις τὶς ὁποῖες ἀδυνατοῦν νὰ δώσουν οἱ δύο συνομιλητὲς λίγα μέτρα πρὸς μακρίαν.³⁶

35. Γιὰ τὴν ταυτοποίησιν τοῦ σκηνικοῦ χώρου ἐνὸς ἐκάστου τῶν πλατωνικῶν διαλόγων τὸ σημεῖον ἀφετηρίας καὶ ἀναφορᾶς εἶναι τὸ πρῶτον παράρημα τῆς *Nails* (2002) 308-29. Τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ χώρου ἀπὸ τὸν Πλάτωνα τὴν συζητεῖ ἡ *Morgan* (2012).

36. Τὴν σημασίαν τῆς συγκεκριμένης ὄψεως τὴν ἐπισημαίνει ὁ *Klonoski* (1985-1986). Ἀξί-

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἄξονες κατὰ μῆκος τῆς Στοᾶς τοῦ Βασιλέως βρίσκονταν τοποθετημένες ἐρμαϊκὲς στῆλες. Ἐπειδὴ ἡ Βασιλείος καὶ ἡ Ποικίλη Στοὰ ὠριοθετοῦσαν τὴν εἴσοδο στὴν Ἀγορά, στὴν συμβολὴ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ἀκαδημίας καὶ Παναθηναίων, ἡ περιοχὴ ἔβριθε ἀπὸ τὶς ὁδοδεικτικὲς, ἀποτροπαϊκὲς, φυλακτῆριες καὶ φαλλοφόρους προτομὲς τοῦ Ἑρμῆ. Ἡ παρουσία τους ὑπενθυμίζει στὸν θεατὴ τοῦ *Ἐθθύφρονος* τὸ ἱστορικὸ βάθος τῆς συσσωρευμένης ἐχθρότητος κατὰ τοῦ Σωκράτους πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν καταγγελία τοῦ Μελήτου. Κρίσιμος σταθμὸς στὴν πορεία αὐτῆ ὑπῆρξε ἀναμφισβήτητα ἡ ἐμπλοκὴ σημαινόντων προσώπων τοῦ στενοῦ σωκρατικοῦ κύκλου ὡς καταγγεληθέντων ἢ καταδικασθέντων γιὰ συμμετοχὴ στὸν ἀκρωτηριασμό τῶν Ἑρμῶν τοῦ 415 π.Χ. Ὅταν, ἐπομένως, ὁ Πλάτων τοποθετῆ τὸν Σωκράτη ἐν μέσῳ δύο (τοῦλάχιστον) Ἑρμῶν, ὀπτικοποιεῖ τὸν τραγικὸ ὀρίζοντα μιᾶς διαδικασίας ἢ ὁποῖα θὰ ἐξελιχθῆ σὲ χρονικὸ ἐνὸς προαναγγεληθέντος θανάτου.³⁷

Τέλος, στὸ ἐπίπεδο τοῦ μυθολογικοῦ συμβολισμοῦ τοῦ διαλόγου, τὸ οἰκοδόμημα ἀναμετρᾶται μὲ τὴν δική του προϊστορία καί, ὡς ἔδρα τοῦ Βασιλέως, μεταστοιχειώνεται σὲ παλάτι μυκηναϊκὴ. Ἐνα παλάτι τὸ ὁποῖο ἐνσωματώνει τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τῆς Στοᾶς ὡς ἔδρας τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἡ Βασιλείος Στοὰ τοῦ *Ἐθθύφρονος* συμφύρει κατὰ τρόπο μετανεωτερικὸ δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς σκηνικοὺς χώρους τῆς αἰσχυλικῆς *Θρεστίας*, τὸ παλάτι τῶν Ἀτρειδῶν καὶ τὸ δικαστήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου. Στὸν συγκεκριμένον διάλογο, δηλαδή, ὁ Πλάτων ἔχει στήση τὸ σκηνικὸ γιὰ μιὰ συμβολικὴ ἐπανάληψη τῆς πλοκῆς τῆς τραγικῆς τριλογίας, τῆς ὁποίας ὅμως τὸ τέλος θὰ εἶναι δυσσίωνο. Ὁ διαχρονικὸς καταστροφεὴς τῆς πόλεως-μητέρας του, ὁ διαφθορέας τῶν

ζει νὰ σημειωθῆ ὅτι τὴν χρονιὰ τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους (399 π.Χ.) ὠλοκληρώθηκε καὶ ἡ ἀναθεώρηση τῆς νομοθεσίας ἀπὸ τοὺς ἀναγραφεῖς (Lanni 2006, 143–7· Carawan 2013, 233–50). Δύσκολα φαντάζεται κάποιος πῶς ἐντυπωσιακὴ ἀποτύπωση τοῦ χάσματος μεταξὺ τῶν πλατωνικῶν πρωταγωνιστῶν καὶ τῆς πόλης τους μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας ἀπὸ τὴν ἀπουσία ὁποιασδήποτε ἀναφορᾶς τους στὸν παρακείμενο, καὶ ἐκτεθειμένον σὲ κοινὴ θέα, καταστατικὸ χάρτη τοῦ πολιτεύματος, στὸ “Σύνταγμα” τῆς νέας δημοκρατίας.

37. Γιὰ τὸν ἀκρωτηριασμό τῶν Ἑρμῶν δὲς τοὺς Furley (1996) 13–30· Nails (2002) 17–20· Rubel (2014) 80–92. Πρβλ. ἐπίσης τὸν Westwood (2020) 194 σημ. 57. Ἄν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης δὲν εἶχε καμμία ἀνάμιξη, δεκαεξὶ πρόσωπα τοῦ κύκλου του κατηγορήθηκαν ὅτι εἶχαν ἐμπλοκὴ στὸν βανδαλισμὸ τῶν στηλῶν καί/ἢ στὴν διακωμώδηση τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων (Nails 2002, 18)· ἀνάμεσά τους ὁ Ἀλιβιάδης, ὁ Κριτίας, ὁ Χαρμίδης, ὁ Ἑρξίμαχος, ὁ Φαῖδρος (ὅλοι γνωστοὶ πρωταγωνιστὲς πλατωνικῶν διαλόγων). Γιὰ τὴν περιοχὴ καὶ τὴν εἰσέτι ἀταυτοποίητη Στοὰ τῶν Ἑρμῶν δὲς τὸν Zaccarini (2017). Ὁ Robertson (1999) πιστεύει ὅτι “Στοὰ τῶν Ἑρμῶν” ἦταν τὸ ἐναλλακτικὸ ὄνομα τῆς Βασιλείου Στοᾶς.

νέων της και ἀρνητῆς τῶν θεῶν της, μετὰ τὴν φυγὴ τοῦ συνομιλητῆ του θὰ εἰσέλθῃ στὸ Παλάτι-Δικαστήριο γιὰ νὰ λάβῃ τὴν πρώτη καταδίκη του. Ὁ μητραλοῖας Σωκράτης-Ὀρέστης θὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Μέλητο-Ἐρινύα μόνος του, χωρὶς τὴν βοήθεια τοῦ Ἀπόλλωνα.

Αὐτὴ ἄλλωστε ἡ εἰκόνα ἀνταποκρίνεται στὴν ἐτυμηγορία τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου τὸ 399 π.Χ. Στὸν πλατωνικὸ κειμενόκοσμο ὅμως τὰ πράγματα ἔχουν ἀντιστραφῆ. Ὁ ἀληθινὸς μητραλοῖας εἶναι ὁ Μέλητος, διότι ἐπιχειρεῖ, καὶ θὰ πετύχῃ, νὰ σκοτώσῃ τὸν Σωκράτη-Ἐστία τῶν Ἀθηναίων. Ὁ ἀληθινὸς κριτῆς δὲν εἶναι οὔτε ὁ Ἀρχων Βασιλεὺς οὔτε συλλήβδην τὰ 501 μέλη τοῦ λαϊκοῦ δικαστηρίου ἀλλὰ, ὅπως θὰ φανῆ στὴν *Ἀπολογία* (ὧ ἄνδρες δικασταί 40a2), ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ψήφισαν ὑπὲρ τῆς ἀθώωσης τοῦ Σωκράτους, δηλαδὴ ὅποιοι ἐπέλεξαν νὰ μὴν δολοφονήσουν τὴν Ἀθήνα. Οὔτε ὁ Σωκράτης ἔμεινε χωρὶς θεϊκὴ βοήθεια, ἀλλὰ, ὅπως θὰ ἀποκαλυφθῆ πάλι στὴν *Ἀπολογία* (40a4, 42a5), ὁ Ἀπόλλων διὰ τοῦ δαιμονίου τὸν στήριξε καὶ ὠδήγησε τὴν δίκη σὲ αἴσια γιὰ τὸν θεράποντά του Σωκράτη-Ὀρέστη ἔκβαση — ὅπως, ἄλλωστε εἶχε προφητευσῆ καὶ ὁ Εὐθύφρων-Κασσάνδρα (*Εὐθ.* 3e5-6).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ademollo, F. (2011), *The Cratylus of Plato: A Commentary*, Cambridge.
- Ἀποστολίδης, Π. Δ. (2015), *Σωκράτης: Βίος καὶ πολιτεία*, Ἀθήνα.
- Benson, H. H. (2013), “What should Euthyphro do?”, *HPhQ* 30, 115–46.
- Beversluis, L. (2000), *Cross-Examining Socrates: A Defense of the Interlocutors in Plato’s Early Dialogues*, Cambridge.
- Boegehold, A. L. (1995), *The Lawcourts at Athens: Sites, Buildings, Equipment, Procedure, and Testimonia*, Princeton.
- Brancacci, A. (2020), “Il *Teeteto* e il suo rapporto con il *Cratilo*”, *Elenchos* 41, 27–48.
- Brandt, J. (2017), “Socrates, the *Daimonion*, and Rational Trust: A Perspectival Account”, *Apeiron* 50, 415–33.
- Braund, D. (1994), “The Luxuries of Athenian Democracy”, *G&R* 41, 41–8.
- Britt, W. (2018), “Philosophical Piety in Response to Euthyphro’s Hybris”, *AncPhil* 38, 265–87.
- Camp II, J. McK. (2005), “The Origins of the Classical Agora”, στὸ E. Greco (ἐπιμ.) *Teseo e Romolo: Le origini di Atene e Roma a confronto*, Atene.

- Camp II, J. McK. (2010), *The Athenian Agora: Site Guide*, 5η ἔκδ., Princeton.
- Capra, A. (2016), “Transcoding the Silenus: Aristophanes, Plato and the Invention of Socratic Iconography”, στὸ Μ. Tulli καὶ Μ. Erler (ἔπιμ.), *Plato in Symposium*, Sankt Augustin, 437–42.
- Carawan, E. (2013), *The Athenian Amnesty and Reconstructing the Law*, Cambridge.
- Cartledge, P. (2009), *Ancient Greek Political Thought in Practice*, Cambridge.
- Catoni, M. L. καὶ L. Giuliani (2019), “Socrates Represented: Why Does he Look Like a Satyr?”, *Critical Inquiry* 45, 681–713.
- Chappell, T. (2010), “Euthyphro’s ‘dilemma’, Socrates’ *Daimonion*, and Plato’s God”, *European Journal for Philosophy of Religion* 1, 39–64.
- Compton, T. M. (2006), *Victim of the Muses: Poet as Scapgoat, Warrior, and Hero in Greco-Roman and Indo-European Myth and History*, Washington, D.C.
- Cufalo, D. (ἔπιμ.) (2007), *Scholia Graeca in Platonem I: Scholia ad Dialogos Tetralogiarum I-VII Continens*, Roma.
- Delli Pizzi, A. (2011), “Impiety in Epigraphic Evidence”, *Kernos* 24, 59–76.
- Destrée, P. καὶ N. D. Smith (ἔπιμ.) (2005), *Socrates’ Divine Sign: Religion, Practice, and Value in Socratic Philosophy*, Kelowna.
- Di Cesare, R. (2014), “La Stoa *Basileios* e il *lithos*”, στὸ Greco (2014α), 981–90.
- Di Cesare, R. (2020), “Performing Athens: Urban Spaces and Polis Identity”, στὸ Μ. Meyer καὶ G. Antonato (ἔπιμ.), *Innovations and Inventions in Athens c. 530 to 470 BCE – Two Crucial Generations*, Wien, 189–202.
- Di Lanzo, D. (2018), “Phaedo of Elis: The Biography, *Zopyrus*, and his Intellectual Profile”, στὸ A. Stavru καὶ C. Moore (ἔπιμ.), *Socrates and the Socratic Dialogue*, Leiden / Boston, 221–34.
- Diamond, E. (2012), “Parallel Trials: The Dramatic Structure of Plato’s *Euthyphro*”, *CQ* 62, 523–31.
- Dimas, P. (2006), “Euthyphro’s Thesis Revisited”, *Phronesis* 51, 1–28.
- Ebrey, D. (2017), “Identity and Explanation in the *Euthyphro*”, *OSAPh* 52, 77–111.
- Edwards, M. J. (2000), “In Defense of Euthyphro”, *AJPPh* 121, 213–24.
- Ehli, B. (2018), “Rationalizing Socrates’ *daimonion*”, *BJHP* 26, 225–40.
- Eidinow, E. (2016), *Envy, Poison, & Death: Women on Trial in Classical Athens*, Oxford.
- Evans, N. (2010) *Civic Rites: Democracy and Religion in Ancient Athens*, Berkeley / Los Angeles / London.
- Ewgen Montgomery, S. (2014) *Plato’s Cratylus: The Comedy of Language*, Bloomington / Indianapolis.
- Fallis, L. (2018), *Socrates and Divine Revelation*, Rochester / Suffolk.
- Fendt, G. (2014), “Five Readings of *Euthyphro*”, *Ph&Lit* 38, 495–509.
- Filonik, J. (2013), “Athenian Impiety Trials: A Reappraisal”, *Dike* 16, 11–96.
- Fisher, N. R. E. (2001), *Aeschines Against Timarchos*, Oxford.
- Flower, M. A. (2008), *The Seer in Ancient Greece*, Berkeley / Los Angeles / London.
- Forschner, M. (2013), *Euthyphron*, (Platon Werke. Übersetzung und Kommentar 11) Göttingen.

- Furley, W. D. (1985), "The Figure of Euthyphro in Plato's Dialogue", *Phronesis* 30, 201–8.
- Furley, W. D. (1996), *Andokides and the Herms: A Study of Crisis in Fifth-Century Athenian Religion*, (BICS Supplement 65) London.
- Futter, D. B. (2013), "On Irony Interpretation: Socratic Method in Plato's *Euthyphro*", *BJHP* 21, 1030–51.
- Gagarin, M. (2013), "Law and Religion in Early Greece", στὸ A. C. Hagedorn καὶ R. G. Kratz (ἐπιμ.), *Law and Religion in the Eastern Mediterranean: From Antiquity to Early Islam*, Oxford, 58–78.
- Gill, M. L. (2012), *Philosophos: Plato's Missing Dialogue*, Oxford.
- González García, F. J. (2014), "Hestia: la virgen invisible", *RBPh* 92, 5–40.
- Greco, E. (ἐπιμ.), (2014α), *Topografia di Atene: Sviluppo urbano e monumenti dalle origini al III secolo d.C.*, τ. 3***: *Agora del Ceramico*, Atene / Paestum.
- Greco, E. (21014β) "L'Agora di Atene e suoi predecessori", στὸ Greco (2014α), 895–917.
- Hamel, D. (2012), *The Mutilation of the Herms: Unpacking an Ancient Mystery*, North Haven.
- Harris, E. M. (2021), "Rule of Law and Lawcourts", στὸ Neils καὶ Rogers (2021), 392–404.
- Harrison, G. K. (2015), "The Euthyphro, Divine Command Theory and Moral Realism", *Philosophy* 90, 107–23.
- Hatzimichali, M. (2013), "The Text of Plato and Aristotle in the First Century BC", στὸ M. Schofield (ἐπιμ.), *Aristotle, Plato, and Pythagoreanism in the First Century BC*, Cambridge, 1–27.
- Hordern, J. H. (2004), *Sophon's Mimes: Text, Translation, and Commentary*, Oxford.
- Howland, J. (2008), "Plato's *Apology* as Tragedy", *Review of Politics* 70, 519–46.
- Humphreys, S. C. (2018), *Kinship in Ancient Athens: An Anthropological Analysis*, Oxford.
- Jameson, M. H. (2014), *Cults and Rites in Ancient Greece: Essays on Religion and Society*, Cambridge.
- Kajava, M. (2004), "Hestia: Hearth, Goddess, and Cult", *TAPhA* 102, 1–20.
- Klonoski, R. J. (1985–1986), "The Portico of the Archon Basileus: On the Significance of the Setting of Plato's *Euthyphro*", *CJ* 81, 130–7.
- Konstantakos, I. M. (2014), "Comedy in the Fourth-century I: Mythological Burlesques", στὸ M. Fontaine καὶ A. C. Scafuro (ἐπιμ.), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Comedy*, Oxford, 160–80.
- Konstantakos, I. M. (2016), "The Magical Transformation Contest in the Ancient Storytelling Tradition", *Cuadernos de Filología Clásica* 26, 207–34.
- Konstantakos, I. M. (2017), "Aristophanic Shape-Shifters: Myth, Fairytale, Satire", *Λογεῖον/Logeion* 7, 108–44.
- Κωνσταντάκος, Ἰ. Μ. (ὑπὸ δημοσίευση), "Greece's Next Top Monster: Τέρατα καὶ Τερατομαχίες στην Αρχαία Παραμυθοκωμωδία", στὸ Ἄ. Μαρκαντωνάτος καὶ Β. Λιοτσάκης (ἐπιμ.) *Τιμητικός τόμος εἰς μνήμην Φάνη Ι. Κακριδῆ, Ἰωάννινα*.

- Konstantinou, A. (2016), “Hestia and Eos: Mapping Female Mobility and Sexuality in Greek mythic Thought”, *AJPh* 137, 1–24.
- Lanni, A. (2006), *Law and Justice in the Courts of Classical Athens*, Cambridge.
- Lanni, A. (2010), “The Expressive Effect of Athenian Prostitution Laws”, *CLAnt* 29, 45–67.
- Lech, M. L. (2019), “Praise, Past, and Ponytails: The Funeral Oration and Democratic Ideology in the Parabasis of Aristophanes’ *Knights*”, στὸ A. Markantonatos καὶ E. Volonaki (ἐπιμ.) *Poet and Orator: A Symbiotic Relationship in Democratic Athens*, Berlin καὶ Boston, 101–22.
- Leunissen, M. (2018), “Physiognomy”, στὸ P. T. Keyser καὶ J. Scarborough (ἐπιμ.), *The Oxford Handbook of Science and Medicine in the Classical World*, Oxford, 713–64.
- Mansfeld, J. (1994), *Prolegomena: Questions to be Settled Before the Study of an Author, or a Text*, Leiden / New York / Köln.
- Marsh, L. D. (2020), “The Structure of Mythological Old Comedy”, *Philologus* 164, 14–38.
- Martin-Mcauliffe, S. L. καὶ J. K. Papadopoulos (2012), “Framing Victory: Salamis, the Athenian Acropolis, and the Agora”, *Journal of the Society of Architectural Historians* 71, 332–61.
- Mayor, A. (2018), *Gods and Robots: Myths, Machines, and Ancient Dreams of Technology*, Princeton καὶ Oxford.
- Mejer, P. A. (2017), *A New Perspective on Antisthenes: Logos, Predicate and Ethics in his Philosophy*, Amsterdam.
- Merkelbach, R. (1980), “Der Kult der Hestia in Prytaneion der griechischen Städte”, *ZPE* 37, 77–92.
- Miller, S. G. (1978), *The Prytaneion: Its Function and Architectural Form*, Berkeley / Los Angeles / London.
- Moore, C. (2020), *Calling Philosophers Names: On the Origin of a Discipline*, Princeton / Oxford.
- Morgan, K. A. (2012), “Plato”, στὸ I. J. F. de Jong (ἐπιμ.) *Space in Greek Literature*, Leiden / Boston, 415–37.
- Nails, D. (2002) *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*, Indianapolis / Cambridge.
- Neils, J. καὶ D. K. Rogers (ἐπιμ.) (2021), *The Cambridge Companion to Ancient Athens*, Cambridge.
- Nissinen, M. (2017), *Ancient Prophecy: Near Eastern, Biblical, and Greek Perspectives*, Oxford.
- Ober, J. (2016), “The Trial of Socrates as a Political Trial: Explaining 399 BCE”, στὸ J. Meierhenrich καὶ D. O. Pendas (ἐπιμ.) *Political Trials in Theory and History*, Cambridge, 65–87.
- Paga, J. (2021) *Building Democracy in Late Archaic Athens*, Oxford.
- Page, B. (2018), “Dis-Positioning Euthyphro”, *International Journal for Philosophy of Religion* 84, 31–55.

- Papadopoulos, J. K. (2003), *Ceramicus Redivivus: The Early Iron Age Potter's Field in the Area of the Classical Athenian Agora*, Athens.
- Parsons, M. C. (2011), *Body and Character in Luke and Acts: The Subversion of Physiognomy in Early Christianity*, Grand Rapids.
- Pellegrino, M. (2015), *Aristofane Frammenti*, Lecce.
- Pillinger, E. (2019), *Cassandra and the Poetics of Prophecy in Greek and Latin Literature*, Cambridge.
- Popović, M. (2007), *Reading the Human Body: Physiognomics and Astrology in the Dead Sea Scrolls and Hellenistic-Early Roman Period Judaism*, Leiden/Boston.
- Pownall, F. (2018) "Socrates' Trial and Execution in Xenophon's *Hellenica*", *Mouseion* 15, 347-68.
- Prince, S. H. (2015), *Antisthenes of Athens: Texts, Translations, and Commentary*, Ann Arbor.
- Robertson, N. (1999), 'The Stoa of the Herms', *ZPE* 127, 167-72.
- Roller, L. E. (1983), "The Legend of Midas", *CLAnt* 2, 299-313.
- Rosivach, V. J. (2017), "Euthyphron's Prosecution of his Father in the *Euthyphron*", *CPh* 112, 232-41.
- Rossetti, L. (2015), "Phaedo's *Zopyrus* (and Socrates' Confidences)", στὸ U. Zilioli (ἐπιμ.), *From the Socratics to the Socratic Schools: Classical Ethics, Metaphysics, and Epistemology*, New York / London, 82-98.
- Rubel, A. (2014), *Fear and Loathing in Ancient Athens: Religion and Politics during the Peloponnesian War*, London / New York.
- Samb, D. (2016), *Commentaire de l' Euthyphron de Platon*, Paris.
- Sansone, D. (2015), "The Place of the Satyr Play in the Tragic Tetralogy", *Prometheus* 41, 3-36.
- Schironi, F. (2005), "Plato at Alexandria: Aristophanes, Aristarchus, and the 'Philological Tradition' of a Philosopher", *CQ* 55, 423-34.
- Schmalz, G. C. R. (2006), "The Athenian Prytaneion Discovered?", *Hesperia* 75, 33-81.
- Σηφάκης, Γ. Μ. (2018), "Ὀψις: Ἡ παρερμηνεία ἐνὸς ὅρου τῆς Πουητικῆς τοῦ Ἀριστοτέλη", *Λογεῖον / Logeion* 8, 78-102.
- Shapiro, A. H. (2016), "Axial Breakthrough in Athens: Religious Topography and Transformation", *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences* 9, 577-88.
- Smith, N. D. (1989), "Diviners and Divination in Aristophanic Comedy", *CLAnt* 8, 140-58.
- Sommerstein, A. H. (2010), *Aeschylean Tragedy*, London κ.ά.
- Sourvinou-Unwood, C. (1986), "Crime and Punishment: Tityos, Tantalos, and Sisyphos in *Odyssey* 11", *BICS* 33, 37-58.
- Stavru, A. (2018), "Socrates' Physiognomy: Plato and Xenophon", στὸ G. Danzig, D. Johnson καὶ D. Morrison (ἐπιμ.), *Plato and Xenophon: Comparative Studies*, Leiden, 208-51.
- Stavru, A. (2019), "Pathos, Physiognomy, and Ekphrasis from Aristotle to the Second Sophistic", στὸ J. Cale Johnson καὶ A. Stavru (ἐπιμ.), *Visualizing the Invisible*

- with the Human Body: Physiognomy and Ekphrasis in the Ancient World*, Berlin / Boston, 143–60.
- Sulek, M. (2010), “On the Classical Meaning of *Philanthrôpia*”, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39, 385–408.
- Swain, S. (ἐπιμ.) (2007), *Seeing the Face, Seeing the Soul: Polemon’s Physiognomy from Classical Antiquity to Medieval Islam*, Oxford.
- Tarrant, H. (1993), *Thrasyllan Platonism*, Ithaca / London.
- Tarrant, H. (2013), “Socrates’ Other Voices: ‘Euthyphro’ in the *Cratylus*”, *RMM* 80, 507–23.
- Taylor, C. C. W. (2006), “Socrates the Sophist”, στὸ L. Judson καὶ V. Karasmanis (ἐπιμ.) *Remembering Socrates: Philosophical Essays*, Oxford, 157–68.
- Τσιτσιριίδης, Σ. (2014), “Μίμος, κίναδοι και κιναιδολόγοι (I)”, *Λογεῖον / Logeion* 4, 201–26.
- Versnel, H. S. (1990), *Ter Unus: Isis, Dionysos, Hermes – Three Studies in Henotheism*, Leiden / New York.
- Werner, D. (2012), “Myth and the Structure of Plato’s *Euthyphro*”, *IPQ* 52, 41–62.
- Westwood, G. (2020), *The Rhetoric of the Past in Demosthenes and Aeschines*, Oxford.
- Whitmarsh, T. (2015), *Battling the Gods: Atheism in the Ancient World*, New York.
- Winiarczyk, M. (2016), *Diagoras of Melos: A Contribution to the History of Ancient Atheism*, Berlin / Boston.
- Χαραλαμπίδης, Ν. Γ. (2019), “Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Πλάτων; Προλεγόμενα στὸν ἐπέκεινα τῆς θεατροφιλοσοφίας γενάρχη της”, στὸ Γ. Πεφάνης (ἐπιμ.), *Ἡ Φιλοσοφία ἐπὶ σκηνῆς: Θεατροφιλοσοφικές ἐστιάσεις*, Ἀθήνα, 385–404.
- Yates, V. (2017), “Socrates the Stonecutter: NOT!”, ἑμιλία στὸ Conference for the Philosophy and Material Culture in Ancient Greece, University of South Florida, March 2017.
- Zaccarini, M. (2017), “The Stoa of the Herms in Context: (Re)Shaping Paradigms”, στὸ D. Rodríguez Pérez (ἐπιμ.) *Greek Art in Context: Archaeological and Art Historical Perspectives*, London / New York, 132–41.
- Zafiroopoulos, C. A. (2015), *Socrates and Aesop: A Comparative Study of the Introduction of Plato’s Phaedo*, Sankt Augustin.
- Zangwill, N. (2012), “A Way out of the Euthyphro Dilemma”, *RelStud* 48: 7–13.
- Zellmann-Rohler, M. (2021), “Tantalus and Hemorrhage: An Inscribed Hematite Gem and its Tradition”, στὸ E. Mackil καὶ N. Papazarkadas (ἐπιμ.), *Greek Epigraphy and Religion*, Leiden / Boston, 310–34.
- Zhu, R. (2014), “Love in the *Euthyphro*”, *Apeiron* 47, 1–15.